

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTIK:
DR. BORBÉLY ISTVÁN ÉS VÁRI ALBERT

FŐMUNKATÁRSÁK:
KELEMEN LAJOS, DR. KISS ELEK, LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA

LIV. ÉVF.

1922. JANUÁR—FEBRUÁR

1. FÜZET.

TARTALOM:

A „Keresztény Magvető” olvasóihoz:	
I. a régi szerkesztők	1
II. az új szerkesztők	3
A „Keresztény Magvető” újból megindult. FERENCZ JÓZSEF	6
Az unitárius kereszténység: BOWIE COPELAND. Fordította: KOVÁCS KÁLMÁNNÉ	8
Az unitárius keresztény életeszmeny. TAAR GÉZA	12
A magyar unitárius egyház alkotmánya az államhatalommal való viszo- nyában. DR. BORBÉLY ISTVÁN	18
Özv. Raffay Domokosné szül. torboszlói Bereczky Póll. Irta PÉTER LAJOS	42
Comte filozófiai rendszere és annak bírálata. I. közlemény. LŐFI ÖDÖN	45
Karácsonyi ének, Berekesztő ének. PÁLFFI MÁRTON	54
Gondolatok. BR. P. HORVÁTH KÁLMÁN	55
Dr. Árkosy Gyula. DR. VÁRADY AURÉL	57
Aktuális ügyek: I. A bölcsészet tanítása a Teológián. DR. VARGA BÉLA	59
Külföldi szemle	64
Az Unitárius Irodalmi Társaság pályatételei	67
Irodalmi értesítő	68
Különfélék	69

CLUJ—KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1922.

A Keresztény Magvető

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 2 iv tartalommal.

A *Keresztény Magvető* a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény teizmus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolat áramlatai közt fenntartani, s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hit-bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat, s azonkívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

Előfizetési ára egész évre: 40 leu. Pártoló díj egész évre: 60 leu, mely összeg dr. *Kiss Elek* teol. akad. tanár címére küldendő (Kolozsvár, Unitárius Kollégium.) Az Unitárius Irodalmi Társaság alapító és rendes tagjai félárban kapják a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

LIV. évfolyam.

1922. Január—Február.

1. füzet.

A „KERESZTÉNY MAGVETŐ“ OLVASÓIHOZ.

I.

Úgy éreztük, hogy mi, a régi szerkesztők, adósok maradtunk folyóiratunk régi olvasóinak és előfizetőinek. Hadd rójjuk le a következő sorokban e tartozásunkat!

11 évvel ezelőtt, 1910. végén vettük át a visszavonuló szerkesztőtől a folyóirat „írói köre“ megbízásából annak szerkesztését. Nagy kedvvel és nekilendüléssel fogtunk munkába. Régi programján nem sokat változtattunk. Szolgáltuk — tőlünk telhető erővel — a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény teizmus érdekeit. Megfelelő tért nyitottunk a nevelés elméleti és gyakorlati kérdései tárgyalásának.

Azonban több volt a jóakarát részünkről, mint amennyi eredményt el tudtunk érni. Komolyan foglalkoztunk azzal a tervvel, hogy évi 6 füzet helyett 12 füzetet jelentessünk meg. Ez azonban a csekély (4 K) előfizetői s a csak kevesek által megajánlott és fizetett pártolói díj (8 K) mellett pénzügyileg nem volt lehetséges.

Ellenben pótolunk egy régen érzett és sokszor felpanaszolt hiányt. Elkészítettük és kiadtuk folyóiratunk 47. évfolyamának tárgymutatóját és tartalomjegyzékét s ezzel a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tettük. A munka érdeme dr. Borbély Ferenc tanárt, a költségek előteremtése tekintetében a hálás köszönet a főtiteltelendő püspök urat illeti. Mi a dolgot csak kezdeményeztük. Aztán kitört a háború. Megritkult az írók sora is, az olvasóké és előfizetőké is. De az előfizetési díj 1917. végéig még a régi maradt. A folyóirat terjedelme a 24 ívről leszállott 16 ívre. 1918-ban már 10 K-ra kellett emelnünk az előfizetési díjat, a pártolói díj összegének megállapítását a megajánlók tetszésére bíztuk. De ebben az évben csak öt füzet jelent meg 10 és fél ívnyi terjedelemben. A hatodik, november-decemberi füzet már nem jelenhetett meg. 1918. decemberében — egy jellemző közgazdasági és ipartörténelmi adat — az összes kolozsvári nyomdák kö-

zül egynek sem volt annyi papírosa, hogy az utolsó füzet kinyomását vállalhatta volna.

Aztán jött a megszállás és a szenvedések és a könnyes fájdalmak ideje. Az az idő, mikor a csapásoktól és a tragikus sorsfordulattól elkábultan tanácstalanul álltunk s remegő és minden áron bízni és remélni akaró lélekkel vártuk a holnapot, vártuk azt, ami nem jött el. Ezeknek a napoknak és éveknek nagyobb volt a fájdalma és a golgothás keresztje nehezebb, hogy sem állandó lelki depressziónk mellett a folyóirat megindítására, illetőleg tovább folytatására gondolhattunk volna. Ez az idő is eltelt. Ime átértük azt, amittől kezdetben — azt hittük — a szívünk szakad meg.

Folyóiratunk új államjogi helyzetben, tehát gyökeresen megváltozott új viszonyok között, meglehet, hogy új célkitűzésével és erősebb, meggyarapodott eszközökkel folytassa életét. E korszakos fordulónál visszatekintve arra a nyolc esztendőre, amelynek a szerkesztőség élén álltunk, kedves kötelességünknek tartjuk hálás köszönetünket kifejezni annak a kis írói körnek, amely bizalommal kereste fel a folyóirat hasábjait tanulmányai közlésére és anyagi jutalomra nem nézve, az ügy iránt való szeretetből oly készségesen támogattak és az olvasóknak és előfizetőknek, akik áldozó lélekkel hozták el adójukat s tették lehetővé, hogy folyóiratunkat nagyon szerény eszközökkel saját erején fenntarthattuk.

Az Unitárius Irodalmi Társaság megalakulása után mi visszavonulunk.

Az új szerkesztőknek kívánjuk, hogy azt a célt, melyet folyóiratunk félszáz év alatt nem sikertelenül munkált, ugyanolyan önzetlen lélekkel és buzgósággal, de sokkal nagyobb sikerrel és eredménnyel évek hosszú során át szolgálhassák!

DR. GÁL KELEMEN ÉS GÁLFY LŐRINC.

II.

Az „Unitárius Irodalmi Társaság“ 1921. évi október hó 29.-én tartott közgyűlésében elhatározta, hogy a K. Magvetőt még anyagi áldozatok árán is újból megjelenteti. Aki ismeri az unitárius egyháznak utóbbi fél százados történetét, az előtt nem kell fejtegetni hogy mi a K. M. egyházunkra nézve. Lobogó, mely állandóan ébren tartja hitünk és vallásunk igazságait. Csatorna, amelyen át a tisztultabb keresztény hit és életfelfogás ömlik a szívekbe. Élő vérkeringés, mely újjá szüli, tisztább és tetszetősebb formákba öltözteti a ker. hit eszméit és életigazságait. Iránytű, amely megérzi a világ hasonló gondolkozású keresztényeinek a haladási és fejlődési irányát s mutatja nekünk is az utat, amely felé törnünk kell. Gyűjtő lencse, mely összefogja a ker. igazságok szétszórt sugarait, hogy az által világosabbá és termékenyebbé tegye egyházi életünket. Mindezek megokolják az U. I. T. ama törekvését, hogy a K. M.-t még anyagi áldozatok árán is felújítani igyekszik.

A szerkesztés gondjait és kötelességét a mi kezünkbe tette le, miután a volt szerkesztők, akik annyi szeretettel és szakértelemmel évek során át önzetlenül végezték a tiszteket, a jelen viszonyok közötti és megsokasodott teendőik mellett erre tovább többeszi felkérés után sem vállalkozhattak. Tisztában vagyunk a feladat nehézségeivel, amelyrenézve ezt a megtisztelő megbízást kaptuk. Azt is jól tudjuk, hogy — Istennek hála — egyházunkban találtak volna másokat is e munka elvégzésére. De mivel az U. I. T. létre hozásában s eddigi munkájában erőnkhez mérten mi is részt vettünk, talán ezért is ért ez a megtisztelő kitüntetés. Ime a bizalom elől nem tudtunk kitérni s vállaltuk „a nehéz, de gyönyörűséges ígát“. Vállaltuk abban a tudatban, hogy a volt szerkesztők több évi tapasztalataikkal, tudásukkal és nagy lelki buzgóságukkal minket is támogatni fognak. És vállaltuk abban a reményben, hogy kiválóbb tollforgató embereinket sikerülni fog mint főmunkaársakat folyó iratunk köré csoportosítani, akik több oldalú szakismereteikkel gazdagítani fogják annak tartalmát. E reményünkben nem is csalódtunk, mert amint a címlapon látható, jeles munkaerők készek lelkük kincseivel gyarapítani egyházi irodalmunkat.

Feladatunk nehézségeit könnyebbé teszi az a szép mult, amely a K. M. mögött áll. Szívesen fogadott, kedves vendég ez már több mint egy fél évszázad óta nem csupán az intelligensebb unitárius családoknál, hanem általában mindenhol, ahol a ker. igazságokat nem az elfogult felekezetiesség sötét szemüvegén, hanem a vallási szabadelvűség tiszta magaslatáról vizsgálják. Ez a szép mult fölöslegessé teszi, hogy mi most új programmal álljunk az olvasók elébe. Mi semmi tekintetben nem akarunk hűtlenek lenni a multhoz. Sőt minden erőnkkel azon leszünk, hogy abban a mederben, amelyet folyóiratunk a történelmi fejlődés folyamán ásott magának, tovább vezessük. Csupán a változott viszonyok és a tudományok folytonos haladása által fölszínre hozott újabb forrásokat kívánjuk a régi mederbe bekapcsolni, hogy így a multat a jelennel gazdagítsuk.

Az U. I. T. nem hivatalos egyházi, hanem társadalmi szervezet. Ebből következik, hogy a folyóiratában megjelenő dolgozatok sem a hivatalos egyház felfogását tükrözik vissza s viszont valamely dolgozatnak a K. M.-ben való megjelenése nem emeli azt kanonikus tekintélyre. Az igazság keresésének a jogát senki elől elzárni nem akarjuk. Annál kevésbé, mert mi az unitárizmust nem örökérvényű, csalhatatlan dogmák mesterkéltszerű rendszerének tartjuk, hanem fejlődő életerőnek, amelynek addig van létjogosultsága, amíg magát az életet emeli, irányítja és vezeti. Vannak nekünk is hitvallásaink, amelyek a különböző korszakok unitárius felfogását juttatják kifejezésre, de ezekkel az élet fejlődését megkötni nem akarjuk s velük szemben is minden idők vallásos hitének megadjuk azt a jogot, hogy a neki megfelelő formában nyilatkozhassék meg. Ez elemi protestans jog, amelyet nem konfiskálni, hanem védeni és érvényre juttatni kötelességünk. Ebből következik, hogy a felekezeti elfogultság és türelmetlenség távol áll tőlünk. Minden ellenvéleményt szívesen meghallgatunk, mert az ellentétes vélemények harcából kerül ki az üdvözítő igazság. De végeredményében a kereszténység lényegét nem az igazságok érvényesülésében, hanem a szeretet országának megvalósulásában látjuk. Hiszen a nagy Mester is azt mondta: „Arról ismerlek meg titeket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szerettek”. És a nagy apostol szerint, „ha angyalok nyelvén szólanánk is, de szeretet nincs bennünk, semmi vagyunk“.

Állandó figyelemmel kísérjük a tudományok s különösen a teol. tudományok fejlődését is. Az a mi felfogásunk, hogy vallás és tudomány, habár céljaiban, módszereiben nagy eltérések van-

nak, de igaz lényegükben nem ellenkezhetnek egymással. Ezért hirdetjük a kettő összhangját. Ez nem azt jelenti, hogy a tudományoknak „akármilyen szele“ megingasson minket őseinktől öröklött hitünk igazságaiban. De viszont a multnak téves nézetei, nem zárhatják el előlünk az új kor életet és termékenységet hozó világosságát. Csak egy van, amit soha egy pillanatra sem engedünk meg inogni lábunk alatt s ez a keresztényi hit és szeretet sziklája. Azon az ősi fundamentumon állunk rendületlenül, mert erős meggyőződésünk szerint csak ez lehet ennek a megromlott és lesüllyedt világnak a legbiztosabb megváltója. Ezért e keresztény ellenes, destruktív irányzatokkal s azoknak hamis prófétáival, jöjjenek bár juhoknak ruházatában, soha kezét nem fogunk. A mi célunk az építés, s ha itt ott mégis rombolni kellene, az is azért történik, hogy a romok helyén szebb s az igényeknek megfelelőbb épület emeltessék. Építeni kívánunk a kereszténység ősi fundamentumán a modern kor által teremtett anyagból és eszközökkel. Építeni kívánjuk azt az istenországot, amelyről Mesterünk mondotta, hogy az „ti bennetek van“.

Ez építő munkára hívjuk, nem csupán egyházunk tollforgató embereit, hanem általában mind azokat, akik az igazságot szeretik s istenországa eljövételét munkálni akarják. Nehéz viszonyok között vesszük kezünkbe a szerkesztői tollat, de hisszük, hogy az írók és olvasók lelkes támogatásával sikerülni fog a nehézségek leküzdése az élő Isten dicsőségére.

Kolozsvár, 1922. január 1.

A K. M. SZERKESZTŐI.

A „KERESZTÉNY MAGVETŐ“ UJBÓL MEGINDULT.

Amikor 1918 ban a Keresztény Magvető megszűnt, mert a nyomdai viszonyok miatt a kiadási költségeket fedezni nem lehetett, azt hiszem, minden olvasóját fájdalmasan érintette, de fájdalmasabban talán senkit sem, mint engem, a ki ott állottam annak bölcsőjénél s egyedül élek még azok közül, akik 1861-ben megalapítottuk, évekig szerkesztője s mindig talán nem utolsó munkása voltam.

De nagy vesztesége volt a Keresztény Magvető elvesztése nemcsak egyházunknak, hanem a magyar nemzeti irodalomnak is, mert 53 kötetével annak is nagy szolgálatot tett, több író használta fel kútforrásul munkáihoz s általában oly jó hírnévre tett szert, hogy egyházunkon kívül is számosan járaták, buzgó, egyházát szerető unitárius család asztaláról pedig nem hiányozhatott.

Valóban, szinte kedvem lenne a Keresztény Magvető pályafutásán végigtekinteni s rámutatni, hogy megalapításától kezdve megszűnéseig mit tett figyelemreméltót és hasznosat az irodalomra nézve. De erre nem terjeszkedem ki. Ott van Jakab Eleknek a Keresztény Magvető 25-ik, dr. Borbély Ferencnek 50-ik évfordulója alkalmából írt közleménye a vonatkozó kötetekben és ott van mindenképp a Keresztény Magvető I.—XLVII. évfolyamának a szerkesztőség megbízásából ugyancsak dr. Borbély Ferenc által összeállított tárgymutatója és tartalomjegyzéke, ezekből teljesen megismerheti, aki óhajja, a Keresztény Magvető multját s irodalmi becsét. Én csak örömet akarom kifejezni afelett, hogy e folyóiratunk e füzettel újból megindult. A mult évben megalakult Unitárius Irodalmi Társaság ugyanis magáévá téve a Keresztény Magvető ügyét, elhatározta, hogy azt, ha áldozattal is, de fenntartja s mivel a régi szerkesztők a legnagyobb sajnálatunkra nem voltak hajlandók a szerkesztést elvállalni, a szerkesztőket is megválasztotta Vári Albert és dr. Borbély István személyében. Az ők szerkesztésével jelenik meg e füzettel a Keresztény Magvető LIV. kötetének I-ső füzeté s követni fogja két hónaponként a többi; mert reméljük, hogy a Dávid Ferenc Egylet lapja, az Unitárius Köz-

lőny mellett, mely a népies, a népszerű irodalmat szolgálja egyházunkban, e tudományos irányú s mint fennebb már érintettem, jó hírnévre jutott folyóiratunkat is megszakadás nélkül fenntarthatjuk.

De hogy e reményünk valóra váljon, erre mindnyájunknak közre kell működnünk s nem szabad csak az Unitárius Irodalmi Társaságra támaszkodnunk, amely e folyóiratot kezébe vette s kész annak fenntartásáért áldozatot is hozni. Mert az Irodalmi Társaságnak más feladatai is vannak. Nevezetesen pályadíjak kitűzése, ugyancsak egyházi irodalmunk fejlesztésére, egyes értékkel bíró szakmunkák kiadása vagy ezeknek segélyezése. Nekünk az előfizetésekkel kell biztosítanunk a Keresztény Magvetőt, amely évenként 40 leuban, a pártolói díj 60 leuban van megállapítva s amely a mostani nyomdai árviszonyok mellett a legkevesebb, amivel a folyóirat fenntartását biztosíthatjuk, akkor is csak úgy, ha megfelelő számmal lesznek előfizetők és pártolói. Ezt el is várjuk egyházunk minden jóra való s annak érdekeit szíven hordozó tagjától, hogy vagy mint pártoló vagy mint előfizető jelentkezni fog. Ami pedig egyházközségeinket illeti, ezektől szintén elvárjuk, hogy a jobbmóduak pártolóknak jelentkezzenek s amennyiben lehetnek és sajnos vannak is egyházközségeink, amelyek az előfizetési díjt sem tudják fizetni, ott is egyes családok ezt magok között egybegyűjtve, egyetlen egyházközségünk sem lesz, amelybe legalább egy példánya a Keresztény Magvetőnek ne járjon.

A fennebbiekhez még csak annyit teszok hozzá, hogyha folyóiratunk ezek szerint anyagilag biztosítva lesz, azok, akik erre hivatva vannak, igyekezzenek szellemileg is dolgozataikkal biztosítani s a Keresztény Magvetőt eddigi nivóján megtartani, hanem még azon felül is emelni, hogy ne csak mi gyönyörködjünk benne, hanem irodalmi becse általában elismerve legyen.

És most indulj ismét utadra három évi pihenés után Keresztény Magvető, egyházunk egyik büszkesége. Isten áldása kísérjen további utaidon, hogy mindig jó híredet halljuk.

FERENCZ JÓZSEF
unitárius püspök.

AZ UNITÁRIUS KERESZTÉNYSÉG.

Ha az ember őszintén hiszi, hogy az ő sajátos vallásos gondolatai igazabbak és üdvösebbek, mint azok, melyek körülötte győzedelmeskednek, — feladata az lesz, hogy minden tudásával terjessze ezt a felsőbb és tisztább evangéliumot.

Az unitáriusok azt hiszik, hogy hitük jobban kielégíti az emberek vallásos szükségletét, mint azok, melyeket a könyvek és ortodox katedrák tanítanak. Ők megtalálták az erkölcsi erőt és ihletet az unitárius kereszténységben és azt óhajtják, hogy ismeretebbé teshessék ezt a formáját a kereszténységnek, hogy mások is nyerhessenek általa erőt és ihletet.

Gyakran mondják, — hogy hatni lehessen a szívekre vele — a vallási rendszer legyen egyszerű, hihető, tiszta, adjon erőt és bizalmat, alkalmat elnyerni az emberi természetből azt, ami benne a legjobb és legmagasztosabb. — En osztom ezt a véleményt és meg vagyok győződve róla, hogy az unitárius kereszténység jobban megfelel ennek a feltételnek, mint bármely más nézet. Engedjék meg nekem, hogy megkíséreljem röviden összefoglalni a nagy igazságokat, melyeket képviselnek.

Isten.

Mi nem zavarjuk és gyötörjük a szellemet, az Isten személyének és természetének háromságáról szóló tannal.

Mi ragaszkodunk a Jézusban való híthez, mellyel összhangban vannak legfennköltebb gondolataink és legtisztább érzéseink. — Imádjuk Istent, mint az Atyát, hatalmas és segedelmes Barátját minden létező embernek, — egy Istent — aki nincs figyelemmel a hiábavaló beszédekre, sem az üres vallásosságra, de aki mindig kész elfogadni és megáldani azokat, akik őt szeretik és biznak Benne igaz szívvel. Mi állítjuk, hogy az Ő kinyilatkoztatása, jelenléte a mai világban épp oly látható, mint kétezer, — vagy ötezer év előtt. Hisszük, hogy szólott a tiszta és hívő lelkekhez a régi időkben és hisszük, hogy szól most is azokhoz, akik figyelni akarnak szavára.

Mi hisszük, hogy mindazok, akik keresik megtalálják fájdalomkra a vigasztalást az Ő bölcsességében, atyai szeretetében és erőt nyerne gyöngeségükben. Nem képezzük azt, hogy tökéletesen ismerjük Istent. Vannak problémák, amelyeket nem tudunk megoldani, vannak rejélyek, amelyekbe nem tudunk behatolni. Megelégszünk azzal, hogy elfogadjuk a természet fölvilágosításait

és tanításait, a szentek és bölcsek gondolatait, példáit és saját lelkünk titkos tapasztalatait. Készek vagyunk türelemmel várni és hűséggel dolgozni mindaddig, míg Istennek tetszeni fog magát előtünk tökéletesebben kinyilatkoztatni.

Jézus.

Mi kevés fontosságot tulajdonítunk a Jézus természet fölötti születése elmondásának, az ő csodáinak, teste föltámadásának.

Mi iszteletteljesen, de ésszerűen tolmácsoljuk az evangéliumot. Úgy találjuk Jézust ottan, mint hazájának és korának nagy vallási reformátorát, kérelhetetlen ellenfelét a papi önhittségnek, ékes-szóló védelmezőjét a szegényeknek és elnyomottaknak; nagylelkű főlemelőjét a bukott lelkeknek, elszánt ellenségét minden formájában a korlátoltságnak, vakbuzgóságnak, az önzésnek és zsarnokságnak; hirdetőjét a szabadság — és testvériesség, — a béke és szeretet evangéliumának. Egy szóval — a Mester, aki megmutatta nekünk, hogy az emberszeretet alkalmassá válik bölcs és hívő ragaszkodás és nyugodt bizalom által az Istenben való fölmagasztosulásra.

Tiszteljük Jézust, nemes életéért, melyet buzgón följajánlott a jónak; a tiszta és erősítő igazságokért, melyeket tanított bátor és önzetlen halálával. Mi Jézust az emberszeretet profétájának nevezzük, mert benne az emberi természet tetőfokán mutatkozott és mert az ő hite Istenben — mint Atyában, az emberben — mint Istenfiában és hozzá hasonló testvéreiben, számunkra a legmagasabb kifejezése a vallásnak.

Ház emberi természet.

Mi nagyrebecsüljük az embert, mint felelős lényt, hivatva erkölcsi jelleme által becsültté válni, ki sorsát úgy a jóra, mint a rosszra irányíthatja.

Hisszük — mint Jézus —, hogy minden emberi lény a természettől fogva hivatva van Isten gyermekének lenni. Mindegyik magában hordja valamelyes csiráját a jónak. Mint minden keresztény, úgy mi is át vagyunk hatva a fájdalomtól és bánattól hibáinkat és gyöngeségeinket látva. Körülöttünk a világban sok elszegényített, megrontott, bűnös életet látunk, de mi nem akarunk kevésbbé állhata osak lenni a hitben, mint Jézus: s hisszük, hogy nincs olyan megrögzött szív, olyan lealacsonyodott, vagy romlott lélek, amelyben ne maradna nyoma a szeretetnek. A vallás hivatása az, hogy elérje és fölélessze az erény elemeit. Ez az, amit mi a kijelentésben hallunk.

Készek vagyunk hitünk sorsát alávetni a művelt emberek ítéletének, hogy abból mi az igaz; az emberi lelkiismerettől eldöntve, mi abból a helyes; az emberi szív vágyai tanuskodjanak arról, ami a legjobb és legmagasztosabb.

Mi megerősítjük, hogy ami értelmi, erkölcsi, lelki tehetségeink Istentől jönnek és azt hisszük, hogy a legjobb szolgálat, amit nyújthatunk, hogy híven fölhasználjuk adományait.

H Biblia.

Úgy tekintjük a héber és keresztény írásokat — összegyűjtve a régi és új szövetségben, — mint a legjobb és leghasznosabb szent gyűjteményt, amely létezik.

Mi nem képzeljük azt, hogy Istennek minden kijelentése benne van, sem azt, hogy az mind Istennek kijelentése, amit benne találhatunk. Mi nem gyötörjük magunkat a történelem, vagy tudomány tévedéseivel, sem egy kétséges erkölcsi vonatkozásaival, melyekkel a Bibliának bizonyos részeiben találkozunk.

Ha tekintetbe vesszük az erkölcsi és szellemi nívóját annak a korszaknak, melyben a szerzők éltek, ezek a hibák és tévedések nem okozhatnak semmi meglepetést.

Ertéket tulajdonítunk a régi patriarchák írásainak, mert kezdetleges durvaságuk ellenére, egyszerűek, meghatók és életteljesek. Élvezettel olvassuk a jóslásait egy Esaiásnak, Mikeásnak, Amosnak, mert érezzük írásaikból a tiszta és buzgó lelkeknek szellemi törekvéseit.

Elmélkedünk az evangéliumi elbeszéléseken, melyekhez annyi édes emlék fűz. Szeretjük azokat, mert Jézusról beszélnek nekünk, nemeslelkű hítet sugallanak az emberi lélek értékeibe és támogatnak, hogy érezhessük az Atya jelenlétét és gyöngédségét.

H jövő élet.

Istennek atyai gondoskodásába és szeretetébe vetett hítünkkel természetes, hogy teljes bizalommal nézünk a jövő élet elé.

Mi nem hisszük, nem merészelhetjük hinni, hogy a mi mennyi Atyánk egy gyermekét is teljesen és örökre eltaszíthatja. Azt tanítjuk, hogy jövő életünk összefügg azzal, hogy miként használtuk tehetségeinket és körülményeinket a földön. Az igazságos Isten nem tehet teremtményei között önkényes kiválasztást. Boldogságot találunk a hitben, hogy a legbűnösebb, legmegtévelyedettebb gyermek is, a szülői házban tejezheti be megírt életét. Nem tudjuk, mennyi idő szükséges a sötét, bűnös lélek megtisztulására, de mi teljes szívünkkel bízunk abban a megnyugtató gondolatban, hogy Isten akarata az, hogy az emberi teremtmény legyen nemes, nagy-lelkű és egyikből se váljon önző és aljas. Megvan bennünk a legtökéletesebb bizalom aziránt, hogy az igazság győz a hazugság, — a jó — a rossz fölött. A mi hítünk az igazságban és Isten jóságában lehetetlenné teszi nekünk a hítet a hatalmas ördögben,elve gonoszsággal és az örökös pokolban.

Tanításaink előnye.

Azt hisszük, hogy ez a vallásos felfogás tökéletes harmoniában van korunk legjobb eszméivel és érzéseivel. Összhangban van a Jézus által tanított kereszténységgel. Egy egyszerű evangéliumot alkot, méltó a bizalomra, kizárólag a reményt sugallja. Kifejti és próbára teszi legjobb és legmagasabb képességeit emberiségünknek; alkalmas, ítéletünk szerint az emberek százainak és ezreinek vallási szükségletét kielégíteni, akik jelenleg távol maradnak minden templomtól.

Kötelesek vagyunk Istennel, saját lelkiismeretünkkel, a hozzánk hasonlókkal szemben, fölhasználni minden rendelkezésünkre álló eszközt arra, hogy terjesszük és neveljük ennek a vallásnak befolyását. A hűség és önfeláldozás azok részéről, akik már velünk vannak, sokat megnyer a mi részünkre azok közül, akik most tudatlanságból és balítéletből ellenünk vannak.

A világnak szüksége van egy — az erény, az igazság, a szeretet, az öröm és a béke magaslatán álló evangéliumra; egy evangéliumra, amely megszenteli az életet és tevékenységet; egy evangéliumra, mely megegyezik mindennel, amit az emberi szellem jónak tart, mindennel, amit a lelkiismeret igazságnak nyilvánít és mindennel, amit az ember szellemi élete elismer a legszentebbnek, legistenibbnek, amit a jelenben fölfoghat.

Ez az az evangélium, amelyet az unitáriusok hirdetni óhajtának az ő vasárnapi szertartásaikban és tőlük telhetőleg igyekeznek kinyilvánítani mindennapi életükben.

Fordította: KOVÁCS KÁLMÁNNÉ.

Írta: BOWIE COPELAND.

AZ UNITÁRIUS KERESZTÉNY ÉLETESZMÉNY.

Miðõn az Unitárius Irod. Társaság nagybecsü megbizásából álok az elõadói asztal mellett,*) tárgyam úgyszólván adva is van. Haza beszélek. Hiszen Irod. Társaságunk célja és programja sem más, minthogy az unitárizmust ismeresse irodalmi úton is. Aztán kissé különösnek is találnám, ha ez a mai estély csak annyi vonatkozásban lenne unitárius, amennyiben azt az Unitárius Irod. Társaság rendezte s programjában nem volna ennél több köze az unitárizmushoz. Legyen hát valami komolyabb szó is az unitárizmusról.

Megvagyok gyõzõdve, hogy a nagyközönség az unitáriusokról ma már sokat hallott, állítom azonban, hogy a valódi unitárizmusról még ma is vajmi kevesen tudnak.

Aki halhatatlan Jókaink egyik közkedveltségü regényét**) olvasta, annak egyik lapján az unitáriusoknak ilyenforma jellemzését és ismertetését láthatta: „Egy törvényesen bevert vallásfelekezet. Keresztyének, akik egy Istent vallanak s mikor esküsznek, az egy hüvelykújjukat emelik fel az égre. Nagyobbrészt Erdélyben lagnak, de még akik közelükben is lagnak ott Erdélyben, azt hiszik felõlük, hogy szarvaik vannak s keresztelõjükhez embervért használnak.

Kevesen vannak de összetartanak; nem terjeszkednek, de nem is engednek. Nagy elõszeretettel viseltetnek az ótestamentomi nevek iránt“ — s más ezekhez hasonló megjegyzéseket.

A multnak e rólunk alkotott rokonszenves véleményén kívül, még ma is vannak közszájon forgó élcek és anekdoták, amelyek sokszor egyedül szolgálhatnak a nagyközönség egy részénél az unitárizmus megismerésére. Bizonyára még ma is sokan vannak, akiknek az unitárizmusról való ismeretük nem terjed tovább annál a bizonyos, nem kis ürtartalommal biró „unitárius pohár“-nál. S mily nagy azoknak a száma, akik ezen a poháron kívül, az unitárizmus közelebbi ismerete nélkül s talán az iránta viseltetett

*) Elmondva 1921. okt. 10,-én az U. I. T. brassói vándorgyülésén.

**) Egy az Isten.

rokonszenv hiányában is, e poharan keresztül mégis gyakorolják az unitárizmust, felekezeti különbség nélkül!

Ma azonban már többé-kevésbé nyilvánvaló, hogy a fentírtéves fölfogás az ismerethiányon, nagyfokú tájékozatlanságon s a múltban — mondjuk — bizonyos mértékű rosszakaraton is alapúlt.

Ma már köztudomású dolog, hogy az a bizonyos nekünk tulajdonított fejék, nem bírhat egyedüli és kizárólagos unitárius jelleggel. Nemcsak a jelenben, de a múltban is általános és közkedveltségnek örvendő divatcikk volt az, mely legfeljebb méreteiben változik, de formájában sohasem, amely sehogysem akar kimenni módiból s viselete nincsen kötve sem időhöz, sem korhoz, sem fajhoz, sem felekezethez!

Az „unitárius pohár“? — Hiszen ennek sincsen s nem is volt kizárólagos unitárius jellege! Önöket hívom tanukúl, igentisztelt Uraim, hogy az nemcsak az unitáriusoknál, hanem általános közkedveltségnek örvendő felekezeti különbség nélkül mindenütt — ez olyan „felekezethközi“ pohár, — s amennyiben mégis unitárius volna, el kell ismerni, hogy ez már félelmesen hódító eszköz az unitáriusoknál.

Az a nevetségesen esztelen állítás, hogy az unitáriusok kereszteléseiknél vért használnak, a múltban sem várható csak hasonló nevetséges cáfolatot, hogy igenis vért használ ak minden olyan keresztelésnél, mely véletlenül egy-egy gazdag disznótorral esik össze, ahol a vendéglátó házigazda történetesképen nem tartozik a vegetáriánus kosztolók közé.

Az említettem regényíró által unitáriusnak minősített külső formája az esküvésnek — az egy hüvelykújjának feltartása is, csak a képzelődés világából való. Én izig-vérig unitárius vagyok és már több alkalommal esküdtem, tettem fogadalmat, de még sohasem voltam az eskünél ilyen kicsinyes külső formák betartására fölhíva, legfeljebb kezemnek szívemre tételével kellett mintegy jelképeznem, hogy az esküvés alatt szívünknek szent és tiszta érzelmei, lelünknek magasztos gondolatai kell, hogy égfelé emeljenek, mert az unitárius ember esküjének ez a lényege csupán.

Nem is ezek az unitárizmusnak karakterisztikus sajátosságai!

Az unitárizmus életeiv, életideál, amely a krisztusi fundamentumon áll.

Ez életideál megközelítésében vezérlő geniuszunk az igazság és a szabadság, ama két ikertestvér, kiket egy szellem szült az örökkévalóságban, hogy egyik a másban, az igazság a szabadságban, a szabadság az igazságban, soha ki nem alvó, örökkévaló.

szent lángolást lobogjanak. Hitünk világában, az igazság keresésében ihletünk, serkentünk; tevékenységünk lehetősége: a szabadság; szabadságunkban őrizünk, korlátozunk: az igazság magasztos ereje. Az *unitarizmus* — hangsúlyozom — *nem a megtalált teljes igazság, amelyen kívül üdvözülés nem lehet; csak az igazságnak szüntelen keresése, örökös szomjuhozása. Az igazság szomjuhozása szülte, annak keresése táplálja és tartja fenn, s az biztosítja számára a jövőt, mert épen az igazság vezérel el a hit szabadság magasztos piedestáljára, honnan nagy prófétánk Dávid Ferenc örökérvényű próféciája szól: „A hit istennek ajándéka! Hitéért üldözni senkit nem szabad!”*

Az igazság szüntelen keresése kérdéssé tette itt-ott keresztény voltunkat is, amidőn még ma is azt mondják némelyek, hogy Krisztus-tagadók és nem „keresztyének” vagyunk. Stilis szemponctokból nem is ragaszkodunk a „keresztyénséghez”, de keresztények akarunk és igyekszünk lenni az emberi gyarlóság lehetőségein belül; már pedig kicsoda légyen az, bármely felekezet kebelében is él, ki kereszténységét emberi gyarlóságainak számításba vételén kívül érvényesíthetné?!

Hadd mutassam fel minden tagadás ellenére is az unitárius keresztény élet-ideált, életfelfogást!

Az unitárius keresztény élet azon a fundamentumon áll, amelyet a Názáreti vetett s hiszi és vallja, hogy az igaz, a valódi emberi életnek ez az egyetlen és leghatalmasabb fundamentuma. Az unitárius keresztény élet-ideál nem más, mint annak a kettős krisztusi parancsnak emberileg lehető betöltése, mely az élet fundamentumának két hatalmas szegletköve: Szeresd az Istent! Szeresd az embert! Abban az élet-ideálban, mely e kettős krisztusi parancs megközelítésében áll, hisszük, hogy benne van egész unitárius kereszténységünk, benne van az életnek minden eszményisége, minden gyakorlatiassága! Benne van a jónak követése, az igazság bátor kutatása, a szabadság égi ihletése; mindennek, mi szép, mi szent, lebilincselő varázsa; benne van az élet bántó, szomorú képei fölött, a kibékülés gondolata, a megnyugvás lehetősége. Mert az Istennel való érintkezés, Istennek szeretése, míg egyfelől magasztos lelkierőt kölcsönöz, járni az élet zivataros tengerén szilárd léptekkel s el nem merülni a torló-dó hullámok között, másfelől mint örökös szent ösztönzés, mint mennyei serkentés, erőnkét mindig többre sarkalja, szakadatlanul tüzei főleb-főlebb, mindig magasabbra.

Ah! mi ragaszkodunk e parancs betöltéséhez, mert lelkünkre még ma is ihletőleg hat egy magasabb világ, mert még ma is

vannak szentebb pillanatink, melyekben elszakadva a földi lét mulandó gyönyöreitől, avagy még inkább keserű megpróbáltatásaitól, örökkévaló dolgokon csüngünk. Mig lesznek, kiket nevelhetünk e földön, mig szent lesz a viszony hitves, gyermek, szülő és testvér között, mig lesznek szent oltáraink, melyeknek csöndes, békés füstölgése örömünk, üdvünk, gyönyörűségünk, mig lesznek féltett kincseink: családunk, hitünk, anyaszentegyházunk s leborúlva imádkozunk; eszményeink, szent céljaink, vágyaink, küzdelmeink, melyekben erőért, óltalomért, áldásért könyörgünk: addig az unitárius ember a parancs lehető betöltésében keresi az életet, az erőt, az óltalmat, az áldást, a megengesztelődést: „Szeresd az Istent!”

Ha az életnek még ma is vannak árnyoldalai, hiányai szenvedései, ha „az első testvérgyilkos botja zuhanása s az első árvák sírbeszédei“, keserverves panasa ma is örökös, ha az élet mélységeit még sohasem tudta kitölteni az elbukott martYROK porladó csontja, kiömlő vére s „*de profundis*“ az élet mélységeiből még ma is szüntelen kiáltoz a véresen, porosan, szárnyaszegetten vergődő ember, úgy e parancs megtartása hídalhatja át a szörnyű mélységeket. Hisszük, hogy egyedül abban van a kibékülés gondolata, a megnyugvás lehetősége, az üdvözülés öröme, a megváltás boldogsága. Mert az élet bántó képei, hiányai, szenvedései csak az Isten szeretésében nyernek kiengesztelődést; az élet árnyoldalai látára az egyensúlyából kimozdult emberi lélek csak az Istenszeretetben talál nyugpontot.

Ah, az unitárius keresztény élet fundamentumában, egyik hatalmas szegletkő: „Szeresd az Istent!”

— S az embert?

Szeresd az embert is. Azon eszményi világ, mely az Isten szeretetének izzó tűzében születik, e parancsolatban kell, hogy érvényesüljön ön, gyakorlativá váljon; e parancsolatban kell, hogy a földi, az emberi élet megdicsőülésére, megszentelésére szolgáljon. Az élet fundamentumában e parancsolat az alapkö s ama más, az Istenszeretet is csak ezen áll és emelkedik.

Istennek szeretése, az Istennel való érintkezésünk magános órái, csupán az ihletésnek, a szent célokra való elkötelezésnek, az eszmények, az ideálok, a lelki erők, örökkévaló kincsek gyűjtésének s ezeket tagadó szellemmel vívott lelki küzdelmeknek, győzelmes harcoknak magasztos pillanatai; az isteni gondviselésnek, az Atyának szeretetteljes útravalói az életreinduló, az életet kereső emberi lelkek számára. Még ki nem fejtett, még napfényre nem hozott, még csillogó formába nem öntött nemes érc, mely az

örök jó, az örök szép szellemével való érintkezés által terem az emberi lelkek mélyén. E fönséges kincseket az emberi lelkek csodálatos mélységében sokszor a gyarló földi indulatok és szenvedélyek kemény kösziklája zárja magába. Az emberszeretet az a véső, az a kalapács, mely a lelkek mélyén fekvő nemes kincsekről a durva kérget lefejtí s az élet napsugaras műhelyében földolgozza, üdvvé, áldássá, a mindennapi élet nélkülözhetetlen forgó tőkéjévé változtatja. Mert a gyertya nem azért gyújtatik meg, hogy a szűkkeblűség vékája alá rejtessék, hanem, hogy mindeneknek világítson.

A Messiások, lelkek szabadítói, a Megváltók, az élet megváltói, a Krisztusok s a lelki élet megannyi nagy keresői és kutatói nem az elvonultság magános pillanataiban, nem a pusztai magány küzdelmében, nem is a magábamerülés szentebb perceiben születnek: akkor legnagyobbak, akkor ragadnak magukkal, akkor lelkeket indítók, mikor mindaz a mennyei kincs, mely lelkükben fölraktározódott az Istennel való egyedüllét perceiben, mikor mindaz a mennyei tűz, mely lelkükben lángrollobbant az égő csipkebokor tüzétől, kiáradni kezd áldó melegséggel az életre s odahagyva a pusztai élet szűk határát, elindúl, hogy a lélek mélyéből kiáradó emberszeretettel megváltsa a világot!

A Keresztelők nem sáskaevésben, nem a teveszőr ruha egyszerűségében lesznek nagyokká, hanem akkor, mikor szent szomjuhozással lépnek ki a félrevonultság kicsiny világából egyengetni az élet útját, az Úr ösvényeit: „Térjetez meg és keresztelkedjetez!”

A Názáreti akkor aratta legszebb győzelmét, midőn legyőzte lelkében a szűkkeblűségnek, a magánakélésnek csábító szellemét, mikor elkeresztelte magát az emberi élet megváltására s kilép a hegyre, hogy a vergődő emberi lelkek előtt a boldogságról tanítson. Az én lelkem előtt sem a születés csodás eseményeiben, sem a halál mystikus történeleiben, de egyedül akkor lett naggyá, mikor a lelkében fölgyúlt mennyei erő, mint áldás, áradt szét a világra; akkor, mikor megmossa a tanítványok lábait, mikor üdvösséget ad Zacheus házának, akkor, amikor a farizeusi szűkkeblűség ellenére szombaton sem szünik meg sebeket gyógyítani, akkor, mikor egész életét az emberszeretet szolgálatára kötelezi el. Mert csak ebben van a nagyság, a dicsőség, az örökkévalóság: „Szeresd az embert!” Talán maga az istenfogalom is csak akkor tud áhitatra kelteni, mikor mint egyetemes szeretet árad ki a világra, hogy a nagy chaosból, a rendezetlenségből egy szebb világot teremtsen akkor, mikor az élet fogyatkozásai, az élet mélységei felett ott lebeg, mint örök gondviseles, örök szeretet, mint a kibékítés, a megnyugvás szelleme a szenvedő ember számára.

Szeresd az embert! Elménkben minden gondolat, szivünkben minden érzelem, vágyaink, küzdelmeink, eszményeink, melyeknek megvalósítására törekszünk — oh mind az emberszeretet szolgálataira kellene, hogy álljanak. Szellemi haladásunk, kultúránk, a bölcs elmélyedése, a kutató korszakokat újjászülő találmányai s még az utolsó munkás pörölye is, csak az emberszeretet nagy törvényének keretén belül szolgálhat az élet megszentelésére, megdicsősítésére.

Egyének és fajok, népek és nemzetek vágyai, eszményei, aspirációi: elnyomott népek felszabadítása, szétdarabolt fajoknak egyesítése, fenyegetett szentséges jogoknak oltalma, a megtámadott hazai rög védelme, melyeknek nyomában mindenütt és mindenkor milliók pusztulása, milliók gyásza jár, — úgy szokták mondani, hogy az emberszeretet nevében történik a kultúra harca a barbársággal, az emberszeretet harca a faji elfogultság és szűkeblőség ellen. Ám lehet! De én könnyelábadt szemekkel hiába keresem a véres úton az életrevezető ösvényeket! Vágyak, küzdelmek, aspirációk, melyek vértengeren keresztül hajóznak a megvalósulás felé, melyek gyászoló szíveken, ártatlan gyermeki lelkeken keresztül az emberi szellem századokon keresztül gyűjtött kultúrkincseinek romjain akarják munkálni az életet, előttem az emberszeretnek csillogó hamisítványa csupán!

„Szeresd az embert!” E parancsolat a maga fönségében kell, hogy kiáradjon az emberszívekből; ez kell, hogy eltompítsa a szeretetlenség és gyűlölet fegyverét; ez kell, hogy eltakarítsa a romokat az élet útairól; ez kell, hogy újjá szülje az egész világot!

Oh jövel életnek megváltó szelleme, harsogtasd az életnek harsonáját: „Szeresd az embert!”

Isten és emberszeretet! Íme, e kettős krisztusi parancs lehető betöltése, az unitárius keresztény élet-ideál!

Mélyen tisztelt közönség! szórakoztatni akartam. Nem sikerült. Megbocsássanak, ha az unalomig komollyá lettem. Az élet napsugaras magaslatára tévedve, ezt a helyet templomnak gondoltam s önöket benne megannyi szent áhítattal telített, életet szomjuhozó hívek búzgó seregének.

A MAGYAR UNITÁRIUS EGYHÁZ ALKOTMÁNYA AZ ÁLLAMHATALOMMAL VALÓ VISZONYÁBAN.

Az alábbi tanulmány négy részre oszlik: a bevezetésben a történelmi előzményeket fejtegeti. A második részben az állammal szemben felelős egyházi személyek és intézmények során a püspöki hatalom kialakulásáról, a E. K. T. és az Egyházi Fő- és Zsinati tanács történetéről szól. A harmadik rész az 1851-ki egyházalkotmány történetét és ismertetését nyújtja. A negyedik rész azon törvényeket sorolja elő, amelyek egyházi autonómiánkat biztosítják.*)

I. Történeti előzmények.

Az unitárius hit kezdete Erdélyben (1565.) Azt az antitritárius hitet, melyből később a socinianus, majd pedig az unitárius hit fejlődött, Dávid Ferenc és a vele együtt Kolozsváron tanító papok 1565 elején kezdték hirdetni. Ezt bizonyítja Basilius István, ki 1568-ban „Egy néhány kérdések a keresztényi igaz. hitről, stb.” c könyve dedicatorójának iii lapján erről így emlékezett meg: „Írásimnak (t. i. e. könyvének) nyomtatására az ok is indított, hogy sok káromlásokat és szidalmakat hallottam az igaz tudomány ellen, melyet sok bölcs lekipásztorokkal egyetemben Istennek ajándékából itt Kolozsvárott három esztendődtől fogva hirdetek.” A Gyulafehérváron tartott második hitvitának (1568) Helai által kinyomtatott jegyzőkönyve V₃² lapjain Békés Gáspár mondta Blandratának: „D. Doctor, Tu per Deum sanctum a tribus annis semper ita dixisti et docuisti. Testis est serenissimus Princeps et tota ejus aula.”

Ennek az antitritárius hitnek első confessióját az össze-

*) A használt forrásművek közül *Fosztó Uzoni—Kozma*: Hlst. Eccl. Unitar. és *Mikó Lőrinc* egyházjogtörténeti kéziratműveit említem meg, melyeknek tárgyra vonatkozó gazdag adatgyűjteményét kimerítőleg igyekeztem felhasználni; valamint *Fekete* Gábornak. „Az unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztositékai” és *Költő* Gábornak: „Egyházi autonómiánk című becses dolgozatát. Ezek mellett a Keresztény Magvető évfolyamaiban található becses közleményeket, valamint kolozsvári kollegiumunk hatalmas kéziratkönyvtárát tanulmányoztam át haszonnal.

gyűlt papok az 1567. február 17-én tartott tordai zsinaton fogadták el. Ennek az 1567. február 17-ik tordai zsinatnak napját tekinthetjük az első magyar unitárius hitvallás megszületése napjának. E napon nyilatkoztak hivatalosan azok a papok s általuk azon hívők, akik kiváltak a kálvinista hiten levők közül.

Az unitárius hit törvényes elismerése Erdélyben (1568. január 6—13-ik tordai országgyűlésen.) Az 1567. február 17-ik zsinatnak a ténykedését az 1568. január 6—13-ig szintén Tordán tartott országgyűlés vette tudomásul.

A vonatkozó országgyűlési végzés azt jelentette, hogy annak alapján ezentúl mindenki szabadon vallhatja magáénak az addig Erdélyben meglevő bármelyik hitet, a törvény ez elé semmi akadályt nem gőrdít; nem különben papot is mindenki tetszése szerint tarthat.

E végzéssel lett Erdély a vallásszabadságnak klasszikus földje.

Azonban jól jegyezzük meg, hogy e törvényben hitről és hitvallásról van szó csupán, nem pedig egyházzól, mivel ezidőben az unitárius hiten levőknek csak lelki közösségük volt, nem pedig egyházszervezetük s következőleg egyházuk is.

Az unitárius egyház törvényes elismertetése (1571. 6—14-iki marosvásárhelyi országgyűlésen.) Az unitárius egyház megalakulására az első törvényes intézkedés az 1571. jan. 6—14-én Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen történt.

E törvényesítésnek lényege abban állott, hogy a superintendes a törvény erejénél fogva előljárójává és ellenőrzőjévé tétetett a vele egy hiten levő prédikátoroknak. Ezzel egyszersmind a törvényesen elismert unitárius egyházat episcopalis egyházzal jelölték meg, amelyet az országgyűlés előtt annak megerősített püspöke képviselt. A püspök hatáskörét a fent idézett törvény három irányban jelölte meg: 1. ellenőrizni volt közeles papjait lelki tanításaikban és világi cselekedeteikben, 2. a criminalis processusban bűnösnek találtak fölött ítélkezett, 3. az országgyűlés előtt úgy saját maga, mint papjainak ténykedéséért felelősséggel tarozott.

II. Az állammal szemben felelős egyházi személyek és intézmények.

A püspök. Az episcopalis representatio az 1572. május 25—29-ik tordai országgyűlés törvényében nyert szabatos megjelölést. E törvény szerint azok, akik nincsenek egy hiten a superintendenssel („Kiben voltak a megholt urunk idejében“), a fejedem által excommunicáltassanak. Az egy hiten levők hitének mértéke tehát a superintendens hite volt.

Hogy azonban a superintendens a maga hitét tetszése szerint ne változtathassa s az eselegetes változtatások által az addig vele egy hiten levőket állandó aversiora ne kényszerítse, tehát a kölcsönös ellenőrzés végett, meghatározottat, hogy a püspök a zsinati gyűlésen minden évben „búcsuzzék ki és vétessék bírálat a á“, azaz mondjon le s ha reprezentatív hivatalára tovább is méltónak ítéltetnék, minden évben választassék meg. A püspöknek évenként

a templomban való kibúcsuzása 1727-ig maradt érvényben, ekkor a homoródaimási zsinat eltörölte azt a lemondás kötelezettségének további változatlan érvényben hagyásával. Az évenként való lemondás kötelezettsége 1751 ig csak a szokásjogon alapult. 1751-ben a kolozsvári főtanácsi gyűlésen e kötelezettség törvénnyel rendeltetett el. A lemondás és választás közötti időben az egyház főjegyzője volt az egyház praesese. Az 1787-ben Dicsőszentmártonban tartott zsinat e lemondási kötelezettségét is eltörölte.

A szabályszerűen megválasztott püspök még a választó zsinaton letette hivatali esküjét s aztán a megválasztásáról való jelentést felterjesztették az uralkodóhoz megerősítés végett. Az uralkodó által való megerősítetes kezdetben szokásjogon alapult. Hunyadi Demeter püspökké való megválasztása előtt nyerte volt meg a legfelsőbb jóváhagyást s csak azután (1579. jul. 20.) választatott meg. Ez az előzetes deinitiv hozzájárulás azonban a kivételes körülmények által volt megokolva. Rendszeresen s a dolog természetéből folyólag utólagosan történt az és pedig az Approb. Constit. I. rész I. titulus IX. articulusa szerint: „... az eleitől fogva observáltatott usus szerint akik a püspökségre (vagy vicariusságra) választatnak az ő közönséges egyházi gyülekezeteknek tetszésekből és vége zésekből, azok a fejedelmektől confirmáltassanak (non obstantibus tamen regni legibus ac usu reboralis consuetudinibus), melyek szerint mind a püspökök, mind az esperestek a visitatioik állapotjában procedáljanak, kiki a maga inspectiója alá bízattatott és ez ideig observáltatott usus szerint.“ E fejedelmi megerősítésnek lényege az, hogy általa veszi az államhatalom tudomásul azt, hogy az állammal szemben kicsoda az egyház személyes és felelős képviselője. Ennélfogva az államhatalom részére történő e bejelentés az államhatalmat egyáltalában nem hatalmazza fel a választásnak oly természetű felülbíralására, amely egyéb szempontra is kiterjedne, mint a jus supremæ inspectionis fogalmában értetődő államellenesség szempontjára.

A megerősítést utadó diploma (collationalis) ez aktusnak perfektuálását jelenti, ami után hódolati (homagialis) eskü letétele következik az Approb. Constit. II. rész II. titulus I. articulusa ér-

¹ A homagialis eskületevésnek módozatait az erdélyi Guberniumnak 1741. május 12-én kelt s Szentabrahámi Mihály unitárius superintendensnek címezett alábbi leirata szabályoz a: „Sub praesentibus comitiis generalibus deponálván a nemes ország rendel Felsőges Asszonyunk (Mária Terezia) hűségére homagiumokat, következik, hogy azok is, akiknek a statusok közt helyek és szavok nincsen, az egész országban megesküdjenek s azok között a kegyelmednek superattendeniájaja alatt lévő egyházi rend is, Vevén azért communi-lónkat, maga személyeben Kegyelmed Kolozsvár városa bírāja előtt praestálván elsőben juramentumát, annak utána pedig a dioecesisek senioritól erga formulam acclusam; collegium professorától maga recipiálván, vagy azok által, kiket maga megesküetett, recipiáltatvan homagiumokat, általuk aztán a minisztereket in loco s skolamestereket, a collegium és skolák officialisait egytől-egyig esküetése meg, parato eum in finem Albo, melyben suo modo subscribálhassanak. Ezen dologban pedig sietve járjon el s a subscribált instrumentumot aztán mentül hamarabb küldje be, sub poena notae infidelitatis parancsoljuk kegyelmedeknek.“

telmében.² A hűség eskü által a püspök személynében az egyháznak államalkotó tényezői mivolta nyer törvényes elismerést.

1885. óta az államhatalommal való törvényes kapcsolat nem kizárólag csak a püspök személye által létesült, hanem az 1885. évi VII. törvénycikk 4. §. B. C. pontjai értelmében az egyháznak megválasztása szerint hivatalában idősebb elnöke, tehát esetleg a rangidősebb főgondnoka által is, ki e minőségében tagja volt a magyar főrendiháznak, mint a legőbb törvényhozó testületnek³ s 1837. óta a főtanácsi és zsinati gyűléseknek világi elnöke.

Egyház Képviselő Tanács. Dávid Ferenc püspök az egyházi főhatalmat egyedül gyakorolta és pedig az évenként Kolozsváron és vidéken több helyen és többször tartott zsinatokon. Püspöki állásától való elmozdítása után utódja (Hunyadi Deme-ter) mellé az 1579. április 7-én Tordán tartott zsinat egy 25 tagu consistoriumot (elnöki tanács) állított, melynek feladatául egyfelől a Dávid Ferenc utolsó ténykedéseinek következtében szükségessé vált egyházi reform előkészítése, másfelől a papok ellenőrzése jelölteit meg. Ez utóbbi az egykorú feljegyzésben a következőképen van megfogalmazva: „Egy pap is helyét elcserélni, vagy más helyet választani a superintendens és consistórium hire nél-

² Az eskü szövege a dolog természeténél fogva más kellett, hogy legyen az egyházi rendben lévők részére, mint aminőt az Aprob. Constit. III. rész I. titulusa I. artikulusában (s ennek megfelelőleg az 1744. évi 6 t.-c.) a világi (és állami) hivatalnokok részére előírt. Az előbbi jegyzetben említett *Formula juramenti ad omnes in Transsylvania Religiones* teljes szövegében a következő: „Ego N. N. juro per Deum vivum, verum ac aeternum, fideque mea pondeo ac promitto serenissimae ac potentissimae Dominae Dominae Mariae Theresiae, Hungariae et Bohemiae etc. Reginae, Archi-Duci Austriae, Principi Transylvaniae, etc. Dominae Dominae et Principi meae legitimae ac Hereditariae mihi Clementissimae, quod suae sacrae Reginae Majestati ejusque Hereditibus et Successoribus legitimis toto vitae meae decursu fidelis obediens, subditus, rectus et sincerus, amicorum amicus, inimicorum inimicus ero; contra suae Majestatis haeredumque et successorum ejus sacros personae, statum, dignitatem, honorem, ditiones nec clam, nec aperte quicquam mali machinabor, aut aliis id faciendi, quocumque modo Autor, Consultor aut Adjutor ero, quin potius si alios quospiam, quod simile moliri, aut aliud quidpiam in suae Majestatis Haeredumque et successorum ejus, aut ditionum suarum detrimentum vergere adverterem, seu intelligerem, talia vel, ipse per alios suae Majestati immediate aut mediate tempestive significabo, simulque molimina hujusmodi et quaecunquae alla damna, pro meis viribus impediam et avertam, atque e contrario suae sacrae Majestati Haeredumque et successorum commodo et utilitatem, quantum potero, promovebo. Ita me Deus adjuvet, animae meae salutem elargiatur!”

Ez esküszöveget aláírták az összes egyházi alkalmazottak. Az így keletkező albumot a püspök fölterjesztéssel kísérve küldötte a Guberniumhoz, E fölterjesztés szavakbafoglalása volt az eskütevés tényének s ennél többet nem tartalmazott.

³ A hivatalos pecsét használatát egyházunkban az 1675. június 16-án Bordoson tartott zsinat rendelte el a következőleg: „Mind püspök Úr Uram őkegyelme, mind a reverenda senlorok csináltassanak tisztjekhez illendő pecsétet és az eklzsia neve alatt emanáltatott dolgok azokkal obsignáltassanak mind ő kegyelme, mind a nótáriusok által.”

kül ne merészseljen.“ Az új egyházi rendszabályok (*Disciplina Ecclesiastica*) már az 1579. szeptember 14-iki tanácsülésein előterjesztettek, de a határozathozatal az ügy nagy fontosságára való tekintettel a november 1-i gyűlésre halasztatott. E consistorium egyelőre csak a zsinat által rábizott ügyeket intézte, minélfogva csak elnöki tanács jellege volt, nem tartozván személyében közvetlenül felelősséggel.

Az 1729. január 15-én Kissároson tartott főtanács határozatából ez az elnöki tanács *Supremum Ecclesiastico Politicum Consistorium* elnevezéssel újra szerveztetett *pro harmonia Cleri et Nobilium simulque publica nostri conservatione*. A vonatkozó főtanácsi határozatnak teljes szövege a következő: „1. *Denomináltván és determináltván papi és secularis emberekből álló Supremum Consilium*, választattak *ex ordine ecclesiastico*, tiszti püspök uram *generalis notarius* urammal együtt; *secularis emberekből* az urak Dániel Ferenc, Dániel Péter, Balogh Zsigmond, Kun István uraimék, Simén György, Pápai Ferenc, Gálfalvi János és Váró Mihály uraimék, a kolozsvári eklézsiából egy, aki fog tetszeni az ekléziának. Lett *praesese* a főcurator, az úr Dániel Péter uram. Legyen ezen consistoriumnak *notarius* is. Ezen consistorium *ex pio zelo et bona conscientia*, qua debet duci erga suam religionem, attendálni ezekre tartsa magát kötelességének: a főcurator vagy *inspector* tartson *correspondentiát* és *harmoniót* püspök urammal, úgy püspök uram a főinspectorral, úgy, hogy mikor valamely orvoslásra való *difficultás* adja elő magát, aki hamarabb megérti, tartsa maga kötelességének a másikkal megjelenteni, nevezetesen, midőn *Generalis Synodus*nak vagy *Consistorium*nak kell *cerebráltatni*, azoknak *cerebráltatások helyéről*, módjáról *praevia consultatio* és *communicatio* legyen megírt főcurator urammal. A fenn *denominált személyek* közül ha mind egyszerűen össze nem gyűlhetnek, vagy betegség vagy egyéb akadály miatt, akik *összegyűlhetnek*, kivált országgyűlése alkalmatosságával, amiről kívánatik, tegyenek *determinatiót*, amelyért is *urgente necessitate* akár a *superintendens*nek, akár a főcuratornak menne *convocatoriája* a *denominált személyek*hez, *ex pio zelo et officio Christianitatis* tartozzanak *comparialni* oda, ahova és mikorra a *convocatoria* amint kívánja ad *consultandum*. Minden *aprólékos dologért* mindazonáltal *convocalni* nem kell, hanem ezen *személyek*nek *opinio*ikat levél által kell venni; kivált mely *dolgokért* a *curator* és *superintendens pro sua constientia et prudentia sufficientialhatnak* a *dolgok eligazítására*, akkor nem szükség másokat *fárasztani*. 2. Ezen *consistorium*nak *authoritása* legyen olyan *circumscriptióval*, hogy mikor az *alkalmatosság* engedí, másokat is *adhibealtassanak ad consultandum*, akár *secularis*, akár *ecclesiastica capax* *personák* találattassanak közel, kivált azon *helység*nek, hol *összegyűlnek*, *esperestje*. 3. Ha mit pedig ezen *Ecclesiastico Politicum Consistorium* elvégez, tartozzanak ahhoz tartani *magokat* mind az *ekléziák*, mind a *privata personák*, akármicsoda *statusban* s *characterben* legyenek. 4. Legyen a *nemesség* és *papság* között

olyan harmonia, hogy egyik fél is a másnak jó intencióját ne remorálja. Kivált mikor a papi consistorium valamely ecclesiában dispositiót vagy ordinatiót térszen, a nemesség is segítse s ha az ecclesia engedetlenkedik, a nemesség ügykezze rendbe hozni, a papokat vagy a mestert pedig a superintendens érdeme szerint büntesse meg. 5. Mely ordinatio is hogy ne legyen praejudiciumára az ecclesiáknak, a főcurator egyet értsen másokkal, minden zsinatra és consistoriumokra rendeljen két subjectumokat, kik segítségével legyenek a papi consistorium directiójának. 6. Minden esperestekkel legyenek két curatorok vagy inspectorok a nemesk közül, bona constancia, consilio et opera az ecclesiák difficultási orvoslásában segíjék az espereseket. kik is a főcuratortól dependenter lévén, administratiojokat secundálják és az ecclesiáknak difficultásit mind a superintendensnek, mind a főcuratornak megírják. 7. A dioecesisek curatorai az esperesttel együtt az ecclesiák jövedelmére vigyázzanak, azt szaporítsák, az ecclesiák jövedelmit vagy adósságit jó securitásban hagyják, az ecclesiák curatoritól az esperestek esztendőnként számot vegyenek, ha kívántatik, a dioecesisek curatorai is segítséggel legyenek. Mely inspectoroknak administratiojára is vigyázzon a főcurator. Egyszóval: valamit ezen consistorium szent religiiónknak emolumentumára ecclesiastica directioban, occurrálható difficultasoknak orvoslásában, feltalálhat, arra authoráltatik “

Ismerjük a Hunyadi Demeter püspök mellé rendelt consistorium tagjainak névsorát. E névsor mutatja, hogy ez a consistorium túlnyomólag vidékiekből állott. A belőle fejlődött Supremum Ecclesiastico Politicum Consistorium tagjai sem voltak mind Kolozsvárról valók, miért is ennek gyűlései is csak alkalmiak voltak. Az egyháznak tehát sokáig nem volt permanens kolozsvári központi administratív testülete, hanem a folyó, administratív ügyekben az egyházköröként megszervezett partiale vagy particulare consistorium intézkedett. Az egyházköri tanácsok közül egyházunk alkotmányának történetében különösen kettő vált nevezetessé: az egyik a marosvásárhelyi, amelyből idővel és nagy változásokkal a főtanácsbi bizottság alakult ki; a másik a kolozsvári particulare consistorium, melyet Sancta Sedes Claudiopolitana és Sanctum Consistorium Claudiopolitanum néven is neveztek s melynek tagjai a kolozsdobokaköri papok és mesterek voltak, elnöke pedig a püspök, mint kolozsdobokaköri esperes és kolozsvári első pap.

Az 1781. október 29-én megjelent és 1782. március 4-én a kolozsvári tabula regián kihirdetett „Altissima Resolutio“ című türelmi rendelet, más intézkedések mellett a következőket rendelte el: „Ha a nem katolikusok zsinatot akarnak tartani, az az 1715. 30. t.-c. értelmében megengedtetik oly módon, hogy előre betérjesztik annak tárgyait és hogy ez a zsinat két kir. biztosnak, egy katolikusnak és egy nem katolikusnak jelenlétében megy végbe.“ E rendelettel szemben a protestáns felekezetek egyértelműleg állást foglalván azt határozták, hogy mindaddig, amíg más hitű királyi biztos jelenlétében s államhatalmi engedéllyel kellene zsinatot tar-

tani, elállanak a zsinattartási szándékuktól. Hogy azonban a legszükségesebb folyóügyek intézése késedelmet ne szenvedjen, 1782-ben a Sancium Consistorium Claudiopolitanumból azon megszorítással, hogy annak tagjai elsősorban a Kolozsvárt lakó művelt és hivatalnoki rendben levő hírsorsosokból választassanak, egy Representativum Consistorium (Egyház Képviselő Tanács) alakított,* mely azon határozat következtében, hogy annak üléseiben a Kolozsváron kívül lakó consistorialis személyek is, ha odamennek, részt vehessenek, tulajdonképen az önkényt felfüggesztett zsinat személyes képviselője is volt. Ez intézkedés a többi protestáns felekezetekkel való hallgatólagos megegyezés alapján történt. Az ev. ref. egyháznak szintén ez évben és ez okból alakított ilyen representativum consistoriuma „tractatuale consistorium“ nevet viselte.

1790/91. országgyűlés 26. t.-c. 4. § a ugyan némileg enyhítette a Resolutio fenti intézkedéseit; miután azonban az államhatalom továbbra is fenntartotta magának a zsinat engedélyezésének, ellenőrzésének s a hozott kánonok és szabályok megerősítésének jogát, a Representativum Consistorium is változatlanul fennmaradt továbbra is azon módosulással, hogy egészen önállósult, elhagyván a partiale consistoriumos jellegét.

Egyházi Főtanács és Zsinat. Egyházunknak legfőbb két testülete, melyeknek jogkörében összpontosul minden egyházi hatalom: a zsinat és a főtanács. E két terület között általában az volt a különbség, hogy a főtanács (Sanctum generale consistorium Claudiopolitanum) rendszeren Kolozsváron és télen tartatott, a zsinat (Sanctum generale consistorium synodale) pedig vidéken és nyáron. Általánosságban abban is volt különbség, hogy papot lehetőleg csak zsinaton szenteltek, azonban e szabály alól több kivételt ismerünk. Az Almási Mihály püspök által (1694-ben) kinyomatott *Disciplina Ecclesiastica* az „Addimenta“ részben előírja, hogy a zsinaton a hit cikkelekről nyilvános vita tartassék. Mindezekből, valamint az 1751-ben a kolozsvári főtanácsnak megálapított zsinati rendtartásból, az 1796-ban a kaáli zsinaton alkotott constitutióból s végül az 1843-ban a zsinatok tartásáról alkotott canonokból az tűnik ki, hogy a zsinat olyan egyházi gyűlés volt, melyre minden egyházi rendben levő embernek büntetés terhe alatt kötelessége volt elmenni, a főtanácsai ülésre is elmehetett mindenki, de ha csak a kolozsvári és környéki belsőemberek jelentek meg, akkor is határozatképes és teljes jogú volt az.

Az 1592. jun. 3-án Tordán tartott zsinat a következőket határozta: „1. Senki a miniszterek közül el ne merészeije negli-

* Ez elnevezéssel legelőször az 1778-iki szentábrahámí zsinat végzése¹ között találkozunk (másodsor az 1780-ban Dézsalfván tartott zsinat jegyzőkönyvében). Amennyiben tehát arról van szó, hogy a kolozsvári partiale consistorium egyházat képviselő jelleggel ruháztatott fel, tényleg az 1778-ik évig kell visszatérnünk. A consistoriumnak zsinatot helyettesítő jellege (— azáltal, hogy üléseire a kolozsvári partialeba nem tartozó más consistorialis személyek is teljes joggal megjelenhettek —) azonban a fent vázolt szükség következtében csak 1782-ben határozatott meg.

gálni a szent zsinatba való jövést etiam de gravi aliqua causa különben, hanem ha a superintendentstől, vagy senior uraimtól veniamot kérend. 2. Ha valamely miniszter sine venia et ex audacia absentálja magát a synodusba való jövéstől, prima vice mulctabitur flor. 3. secunda vice flor. 6, tertia vice ab officio deponetur. 3. Az iskolamesterek is in posterum mindenkor jelen legyenek a zsinatban az ő ministerek mellett és engedelmességgel legyenek az ő ministereknek. Ha pediglen ex contumacia et nulla accepta venia a seniore otthon maradna valamely moderator scholae, mulctabitur tertialiter." E végzésnek alapján mindenki részére a zsinatokon való kötelező megjelenés egészen 1668 ig fennállott. Ekkor a június 3-án Homoródszentmártonban tartott zsinat Szentmártoni Tamás udvarhelyi esperes indítványára azt határozta, hogy a jövőben ne legyen köteles minden pap a generalis synodusban megjelenni, hanem az idők és körülményekhez képest némelyek otthon maradhassanak, az engedély adás az esperesre bízván.

A fenniek alapján kétféle zsinatot különböztettek meg: generalis synodust, amelyen mindenki köteles volt megjelenni és representativa synodust, amelyen a megjelentek a jogosultak (és per analogiam: a jogosulatlanul) elmaradottakat is képviselték. Az első representativa synodus 1669-ben Kissároson tartották, a második 1670. jun. 22-én Székelykeresztúron, a harmadik 1671. május 20-án Kövenden, stb. Ezek mellett a generalis synodus is érvényben maradt, sőt a háborús mozgalmak elmúltával és a járványos betegségek szünetelésével a representativa synodusok egészen elmaradtak s szerepük a generale consistoriumra szállott át.

Dávid Ferenc, Hunyadi Deméter és Enyedí György a zsinatokat felváltva Kolozsváron és Tordán tartották. Az 1606. jul. 2-ki kolozsvári zsinat azt határozta, hogy a zsinatok ezentul felváltva Kolozsváron és Székelykeresztúron tartassanak, utóbbi helyen június 8 körül. Tordát kihagyták, mert a zsinat helye tűzvész következtében romokban hevert. 1616-ra azonban — úgy látszik — az egyházközség újra építkezett, mert ez évben (nov. 6-án) a székelykeresztúri zsinat Radecius Gáspár püspök indítványára kimondotta, hogy az évenkénti két zsinat helyét nem köti meg, hanem azoknak megválasztását a kolozsvári consistoriumra bizza. A szombatos üldözésekkel kapcsolatban Keserői Dayka János ev. ref. püspök a fejedelemtől kieszközölte, hogy a háromszéki összes — tehát köztük az unitárius — egyházközségek megvizsgálása reá bizassék, ellenben az unitárius püspök tiltassék el attól. Ennélfogva Háromszéken unitárius zsinatot sokaig nem lehetett tartani. Ez így tartott 1692. június 27 ig, mikor is az erdélyi gubernátor az unitárius püspököket törvényes jogaiba visszaállította. Így tartotta 74 évi kényszer távolmaradás után 1693 febr. 1-én Nagyajtán az első püspöki visitációt Szentábrahámi Mihály. A többi helyekre vonatkozólag az 1682. jan. 18-iki kolozsvári Főtanács azt határozta, hogy a zsinatok helyének megjelölése a jövőben a püspökre, illetőleg a mellette levő elnöki tanácsra (episcopus cum partiali suo consistorio) bizassék.

II. József császár alatt a gubernium viszont a kolozsvári generale consistoriumi gyűléseket iltotta be a császári szándéknak megfelelő politikai okokból. Mint az Egyház Képviselő Tanács történeténél láttuk, e betiltás következtében született meg a Representativum Consistorium. A zsinat és főtanácsstartásnak régi rendjét Lázár István püspök állította vissza az 1790-iki felsőrákosi zsinaton, ahol kimondatott, hogy a zsinatot nyáron, a generale consistoriumot télen a régi rendnek megfelelőleg kell a jövőben tartani, és pedig előre való engedelmekérés és kormánybiztosi ellenőrzés nélkül.

A főtanács és zsinat elnöke 1796-ig a mindenkori püspök volt egyedül. 1796-ban a már többször idézett alkotmány revizionáló kaali zsinaton meghatározta, hogy mindkét gyűlésen egy egyházi (püspök) és egy világi (főgondnok) elnök elnököljön. Volt eset rá, hogy a főgondnok helyettest küldött maga helyett, ki azonban csak a gyűlés beleegyezésének megnyerése után elnökölhetett. Daniel Elek főgondnok halála (1848) után 1854-ig a legöregebb világi egyháztanácsos volt a világi elnök.

Jegyzője mindkét gyűlésnek az egyházi főjegyző (generalis notarius.) A jegyzőkönyveket csak 1770 óta vezetik rendszeresen jegyzőkönyvi formában. 1797 óta a jegyzőkönyvek egy példánya a guberniumhoz terjesztették be.

A zsinat és főtanács tagjaira vonatkozólag az 1592-iki tordai zsinat végzése volt némi módosítással érvényben. 1796-ban a többször idézett kaali zsinat a következőket határozta: „tagjai a főconsistoriumnak ezután is, mint eddig, legyenek a belső rendből a tiszteletes esperes s más é demekkel magokat megkülönböztető tiszteletes atyánkfiai; a külső rendből pedig a magok keresztényi indulatokból megjelenni szokott nemeseken kívül minden környékbeli inspector curztor atyánkfiai, sőt más a főconsistorium által kiválasztandó érdemesebb és értelmesebb férfiak is.”

A zsinat és főtanács tárgyaira vonatkozólag a II. Rákóczi György fejedelem által 1653-ban helybenhagyott Approbatæ Constitutiones Pars. I. Titulus I. Articulus III. a következőket rendelte: „Az ecclesiái directiókban és ritusokban pedig reformálniok vagy variálniok az ecclesiáknak eleitől fogva szabados volt, mely keresztényi szabadság ezután is el nem rekesztetik és tiltatik, de úgy mint más keresztény országokban s ez miénkben is éltenek és élnek mostan is, tudniillik, hogy in minoribus és amelyek csak az egyházi rendeket illetik, magok az egyházi rendek is koncludálhatnak és constitutiókat csinálhatnak, de azokat is közönséges generalis gyűlésekben. A hallgatókkal és külsőrendekkel köz, vagy azokra is nézendő dolgokban pedig, nem különben, hanem azokkal is közértelemből, úgy mint: kiki magok religióján levő főmagistrausoknak és patronusoknak egyenlő tetszésekből. Ki nem rekesztetvén mindazáltal az is, ha mikor és miben valakik az ecclesiáknak épületeire nézendő szent írás szerint való tetszéseket komunicálni akarják, mely ily móddal engedtetik, hogy a közönséges egyházi gyülekezetben tartoznak proponálni és mind magokat s mind pedig opiniójokat a közönséges gyülekezetnek cenzurája

alá submitálni, melyet azok a szent Irásnak serpenyőjében igazságosan megfontolván, minden privatus respectusok kívül, vallásokon levő külső fő és utána levő magistratusokkal s patronusokkal communicálván, ha mind hasznosnak s mind pedig szükségesnek ítéltelik, közönséges megegyezett végzésből vétessek ususba is; és képen in externis ritibus d rectioneque Ecclesiastica lehessen a reformatio vagy variatio (semmben meg nem illetvén a hitnek és vallásnak fundamentumában s articulusában való dolgokat), ellenben pedig a dolog nem javaltatván, sem acceptáltatván, afféle opiniók interdictumban legyenek; e megírt módon kívül semmi rendek magokat afféle dolgokba ne elegyítsék.“

A zsinatnak és főtanácsnak e törvényszabta jogköre változatlanul megmaradt a legujabb időkig. Az 1796.-ki kaali zsinat e világi törvényes intézkedést következőleg foglalta szavakba: „tárgyai a főconsistoriumnak lesznek, amik eddig voltak, t. i. minden közönségünket s ebben levő eklézsiánkat, ezeknek minisztereit, főbb és alsóbb iskoláinkat, ezeknek fundatiót, tanítóit illető s azokba valamely tekintetben befolyó dolgoknak igazítása, szenteséges vallásunknak megmaradására s virágzására“.

A zsinat és a főtanács tekintélyét az 1730. januar 4.-én Kolozsváron tartott zsinat a következőképen törvényesítette: „A szent consistorium nemcsak ecclesiájából, hanem ecclesiái szabadságából is kirekeszti, tovább maga membrumainak nem agnoscálja azokat az atyafiakat, kik a szent consistorium végzéseinek nem engednek, conclusumi s akármiféle ordinatiói ellen refractariuskodnak, lévén a jólelkű atyafiaknak az a tiszték, hogy amiképen a praelatusok érettek a törésen állanak, vigyáznak, magok is illendő reverentiát és engedelmséget mutassanak“.

III. Egyházunk alkotmányának megállapítása és az államhatalomhoz való bejelentése az 1851 szept. 1. és 2.-án Kolozsváron tartott zsinati főtanácson.

Egyházunknak 1899-ig érvényben levő alkotmányát az 1851. szept. 1. és 2. Kolozsváron tartott zsinati főtanács állapította meg*. Az ott megállapított alkotmány megerősítés végett Öfelségéhez terjesztett fel. A megerősítés ugyan sohasem jött meg, ellenben az e felterjesztés-

* Egyházalkotmányunknak mai formáját 1905-ben tette közzé az E. K. T. „Unitárius egyház törvények, I. füzet“ címen. Mint az első sorokban olvasható, e törvények „megállapítottak az E. Főtanács 6. és 7.—1899 rendkívüli Főtanácsi jegyzőkönyvi; 51 és 107—1902 Főtanácsi és 85.—1904 Főtanácsi jegyzőkönyvi számok alatt.

Ez az egyházalkotmány sem bizonyult véglegesnek. Az 1921. évi egyházi főtanácsi gyűlés utasította E. K. Tanácsot, hogy az alkotmány revíziójára benyújtott javaslatokat úgy készítse elő az 1922. évi egyházi főtanácsi gyűlésre, hogy a revízió s ennek alapján egyházunk alkotmányának végleges megállapítása az 1922. évi főtanácson megtörténhessék.

ben foglalt megállapodásokat az államhatalom mindig tiszteletben tartotta. Hogy ez alkotmány nem hivatkozik az 1848. XX. törvény-cikkre, az a körülménynek ismerete alapján érthető. Az 1848. XX. t. c. csak az 1867-iki alkotmányban ismertetett el elvileg, akkor is anélkül, hogy annak végrehajtása elhatározott volna. Épen ezért róla csak az 1851-iki egyházalkotmány ismertetése után szólunk.

A nevezett zsinat elnöke egyházi részről Székely Sándor püspök volt; világi részről az 1848-ban elhunyt Daniel Elek főgondnok helyett a zsinati főtanács a legidősebb egyházi tanácsost, Istváni Jánost jelölte ki, aki e minőségben a Mikó Lőrinc egyházi tanácsos által vezetett hivatalos jegyzőkönyvet is aláírta. A kormány képviselőjében Bell Frigyes volt jelen. („A zsinati főtanács a megjelent és jelenlevő t. Kormánybízott urat a mostani kivételes kormányzás szabályaihoz képest a magas kormány iránti teljes engedelmességgel fogadja“.)

A gyűlés lefolyása, a jegyzőkönyv alapján, a következő volt: Székely Sándor püspök (1851 szept. 1.-én) előterjeszti, hogy mivel több és terjedelmes tárgyak vannak, a gyakorlatos mód szerint osztatnának ki azok bizottságoknak avégett, hogy azok a tárgyakhoz képesti előmunkálatukat megtévén, terjesztenék a közelebbi ülésre. E tekintetből a dolog állásához képest három bizottságot lát szükségesnek: egyiket a felszentelendő püspök megvizsgálására, mire nézve a vizsgálat vezetésére kolozsvári pap Kriza Jánost szokott módon maga idejében ki is nevezte; másikat, amelynek az egyházi igazgatás belszerkezete tárgya adatnék át; harmadikat, amelyre a több tárgyak bízattának. Zsinati főtanács a püspök előterjesztését elfogadván, kijelöli a biztosokat. Az egyházi igazgatás belszerkezete tárgyában kaali Nagy Elek elnöklése mellett Inczefi József udvarhelykörü esperes, Kis Mihály sepsimiklósvárkörü esperest, Kelemen István marosszentkirályi pap és maroskörü jegyző, továbbá Pataki József, Jakab Lajos, Ferenczi Mózes és Máté Andras fiaikat. A gyűlés azzal ezen a napon be is végződött.

Szeptember 2.-án az előbbi napi gyűlés jegyzőkönyve felolvasatván és hitelesítetvén, elsőbben is az egyházi igazgatás belszerkezete tárgyában kiküldött bizottság munkálata terjesztetett elé. Utánna olvastatott a kormányzó br. Wohlgemuth Lajos öxellenttiájának f. év. január 22 ról 29.723—1850 szám alatt kelt következő tartalmú rendelete: „Hogy az unitáriusok egyházi alkotmánya és consistoriuma organisatiójához legfeljebb helyen nozzá lehessen fogni, a Cs. K. cultus es oktatásügyi m niszterium 1850. dec. 8 ról 145 sz. alatt azt rendelte, hogy az unitáriusok Egyházi Főtanácsa, minekutána az az 1850 aug. 15. és 16. napjaira a nevelés ügyére nézve történt összehívását jóírányban használta, viszont hívassék össze avégett, hogy a tulajdonképeni egyházi ügyet is tárgyalja. Ezen rendelet következtében szerencsém van főtisztelendőségedet felszólítani, hogy vallásközönsége Egyházi Főtanácsát az említett célra mentől előbb hívja össze és annak feladatául tűzze ki, hogy teljes üléseiben higgadtan tanácskozzék a birodalmi alkotmány alapján egy olyan egyházi és főtanácsai alkotmányról, amilyen az

idő változott körülményeihez képest igen is szükségesnek mutatkozik; és aztán tanácskozása eredményét terjessze legfelsőbb helybenhagyás és megerősítés alá. Ezen tanácskozás közben különös figyelmet kell fordítani arra, hogy az 1837. február 5.-én tartott Egyházi Főtanács jegyzőkönyvében a 20-iki pont alatt azon újítás találatott és róvatott fel, miszerint az addigi szokás ellenére két elnök van téve, egyik a Fő-, másik a Képviselő Tanácsnak; és hogy bizonyos 1796-ban költ főtanácsi határozatokra tévődött hivatkozás, de amelyekről igen szoros kutatás után is csak az világlott ki, hogy azok sohasem nyertek fejedelmi helybenhagyást és megerősítést. Amidőn főtisztelendőségedet erre figyelmessé teszem, felszólítom az összehívandó Egyházi Főtanácsot, hogy szerkezete ellen a kormány által kitett fennebbi ellenvetést maga illő módján elenyésztetni igyekezzék. És ez megtörténhetik vagy úgy, hogy az Egyházi Főtanács egy merőben új, kimerítő egyházi alkotmány tervet dolgozzék, vagy pedig úgy hogy ha jelen állapotján l-nyeges változtatást tenni nem kívánna, annak törvényes fennállását okadatulva mutassa ki, az okada ok hiányai elnézéséért pedig és a netalán teendő változtatások helybenhagyásáért és megerősítéséért kimerítőleg indokolt tudósításában folyamodjék. Az eredményről és a tanácskozások nyomán keletkezendő határozatokról teendő tudósítást, közelebbről pedig az Egyházi gyűlés megnyitása határideje feljelentését azon reményben várom el, hogy az összes Főtanács a most újonnan megnyitandó ülésében is minden tekintetben épen oly feddhetetlen érzelmet tanusítand, amilyent közelebbről tartott üléseiben tanusított.

A zsinati főtanács a fennlí előterjesztéssel kapcsolatban a következő végzést hozta:

„A magas cs. k. kormányzásának f. évi jan. 22-én 29723—1850. sz. alatt alólirt püspökhöz költ tisztelt inézménye nyomán a zsinati egyházi főtanács törvényesen egybegyűvén, a szent vallásunkat követő közönség törvényesen fennálló belsejének, annak a jelen viszonyokhoz képesi fennállhatóságát vagy pedig módosíttatása netaláni szükségességét komoly tanácskozás alá vette s minden oldalról érett megfontolás után abban állapotodék meg, miként jelenleg is fennálló belsejének, mely a jelen körülményekkel és viszonyokkal is teljes összhangzásban van s azokkal legkevésbé is ellenkezésben nincs, valásközönségünk egyhangú óhajtásának is megfelelőleg továbbra is megmaradjon. Mihez képest bátorkodunk közönségünk törvényesen fennálló belsejének alapvonásait mély tiszteléssel a kö etkezőkben felfejeni.

Az unitárius vallásközönség élén két hivatalnok áll, t. i. a *püspök* (superintendens, episcopus) és *főgonnok* (supremus curator). Mind a kettő szabadon választatik az Egyházi Főtanács által; és pedig a főgonnok minden esetben a világi rendből s nemcsak hivatalnokok, hanem bármely világi egyházi tanácsosok (consistorok) közül, — fehá az állomás nincs sem világi hivatalhoz, sem ranghoz kötve. A püspök pedig választatik a felszentelt

papok közül, akár légyenek egyházi tanácsosok, akár sem; itt tehát ismét a választhatóság nincs hivatalhoz kötve és hivatali előéptetés (successio), hogy például az egyházi főjegyző (generalis notarius) püspökségre következék, tel. ességgel nem létezik. Némelykor a körülmények szerint két főgondnok is választatik, de az első, vagyis hivatalában régibb viseli a hivatalt, a másik csak amannak helyét pótolja. A püspök és főgondnok az unitárius val. ásközönségnek az illető külérítkezésekbeni képviselői, de nem önálló hatóságuk, a közönség ügyei feleit és dolgaiban saját hatalmukból nem rendelkezhetnek, mert bár mindketten a Fő- és Képviselő Tanácsnak (supremum et representativum consistorium) elnökei, mindazonáltal annak nem felette vannak, hanem végzéseinek alárendelvék. A főgondnok választásához a kormány megerősítése nem járul, a püspököt azonban a Felsőg. erősíti meg és az Egyházi Főtanács választása nyomán diplomával látja el. Azonban a megválasztott püspök megválasztása után az Egyházi Főtanács által a püspöki teendők gyakorlása végett feleskettetik, és ezen felesketés nyomán a püspöki teendőket gyakorolja is. A legfelsőbb megerősítés bekövetkeztével pedig a megerősített püspöktől csak a felséges uralkodó iránti hódolati eskü (homagiale juramentum) vétetik be, mi a kormány által rendesen az unitaria vallást követők közül kinevezett biztosok jelenlétében magában az Egyházi Főtanács kebelében történik. A püspök és főgondnok a közönség dolgai intézésében mindketten egyetérté- nek és tetteikről az Egyházi Tanácsnak felelősek.

Az Egyházi Főtanács (generale vagy supremum consistorium) két nevezet alatt jön elé, i. i. egyszerűen, *Egyházi Főtanács* (supremum consistorium) és *Zsinati Főtanács* (synodale supremum consistorium) nevezett alatt. Mindkettőnek tagjai és hatásköre egy, s egymástól csakis abban különböznek, hogy a zsinati főtanács alkalmával a megvizsgált és a főtanács által papságra alkalmasoknak talált papi jelöltek a püspök által a főtanács jelenlétében nyilvánosan felszenteltetnek, egyházi ünnepélyek, prédicációk tartatnak abban, hogy a zsinati főtanácsok, amit egyszerűen csak zsinatoknak is nevezünk, rendre az esperességek által ki-előlendő eklézsiákban tartatnak, ellenben a főtanácsok alkalmával papi szentelések nem történnek különben, hanem ha a szükség megkívánná, és ezek rendesen Kolozsvárt tartatnak. Az Egyházi Főtanács tárgya általában mindaz, ami az unitáriusok közönségét, annak kormányzását, iskoláit, vagyonát, alapítványait közönségesen, részletesen és egyénileg illeti, mindezeket saját végzései szerint igazgatja s felettök örökdik.

Az unitárius közönség egyedüli főigazgatója tehát mind egyházi, mind iskolai dolgokban az Egyházi Főtanács, amelynek tagjai: az *egyházi fősónok* (generalis orator), ki az esperesek közül a főtanács által választatik, ez a főtanács ceremoniaríussa s egyszersemind fenytéki ügyekben közfelperesse. Az erre megválasztott egyén ezen hivatalon kívül esperességet is visel, jelen nem léte vagy a hivatal ürességben léte eseteiben helyét a hiva

talában idősebb esperes pótolja. Továbbá a szabadon választott *esperesek* (seniores vel archidiaconi), az *iskolák és környékek felügyelő gondnokai* (scholarum et tractuales inspectores, curatores) és az úgynevezett *egyházi tanácsosok* (consistores). Jegyzője az *egyházi főjegyző* (generalis notarius), de nem kirekesztőleg úgy, hogy rajta kívül más is ne lehessen, aminthogy a kezelés helyes vitele tekintetéből a Főtanács rendszeren segédjegyzőkről és jegyzőkönyv vivőkről is a szükség és körülmények szerint célszerűen mindig gondoskodni szokott. Az espereseket és köri felügyelőgondnokokat választja a *környéki gyűlés* (partialis synodus), megerősíti és felesketi a Főtanács s ha azelőtt egyházi tanácsosok nem voltak, egyszersmind azokká is feleskette nek. Az esperesek választatnak a környékbeli papok közül és itten sincs következés a jegyzőségből az esperességre, a felügyelő gondnokok pedig bármely világi egyének közül és nincs sem világi állástól, sem hivataltól feltételezve. Az egyházi főjegyző és iskolák felügyelőgondnokai egyenesen a főtanács által választatnak és eskette nek fel. Egyházi Tanácsosságra, Consistorságra senki is világi rangja, hivatala vagy patronussága által jogosítva nincs és így consistor csak az lehet, kit az Egyházi Főtanács szabadon megválaszt és felesket. És ez annyira minden elfogultság és belételet nélkül gyakoroltatott és gyakoroltatik, mikép ebben arra, hogy valaki nemes volt-e vagy sem, tekinté yes világi állást foglalt-e el, vagy sem, semmi tekintet nincs, hanem egyedül az érdem és képesség az elhatározó. Ha egy iskolamester a tanításban, ha egy pap hivatala betöltésében kiünteti magát, megválasztatik.

A Főtanács évenként rendszeren kétszer, de ha a szükség kívánja többször is tartatik. Mikori tartása idejét vagy maga a Főtanács határozza meg, vagy azt a Képviselő Tanácsra bizza és ezeknek határozata nyomán a püspök és főgondnok, vagy pedig a Képviselő Tanács hívják össze, de magok fejből és tetszésekből sem a püspök, sem a főgondnok nem hívhatják össze. Midőn a főgondnok nincs jelen, vagy a hivatal ürességben van, a főtanácsokban a világi részről az idősebb világi egyházi tanácsos elnökök, hasonlóan a püspök helyét az egyházi főjegyző vagy idősebb papi egyházi tanácsos pótolja. A főtanács jegyzőkönyvei a kormányszék utján néhai b. e. I. Ferenc császár őfelségének 1797. ápr. 7-én 822. udvari szám alatt kelt rendelete folytán ezen idő óta folytonosan a Felsőség eleibe terjesztettek.

A folyó (currens) ügyeket és dolgokat a Főtanács által alkotott végzések és határozatok szerint az u. n. *Egyházi Képviselő-Tanács* (Representativum Consistorium) vezeti, mely minden tetteiről jegyzőkönyvei bemutatása mellett a Főtanácsnak számolni és felelni köteles. Ez törvényeket nem alkothat, az igazgatási szerkezeten, az iskolák és tanítás dolgán nem változtathat, az a Főtanács hatalma; minden fontosabb és közönséges érdekű tárgyakat tartozik a szükséges előkészületek mellett a Főtanács elhatározása alá terjeszteni. A Képviselő Tanács a Főtanács felhatalmazásánál fogva egyszersmind fő papi szék is. A Főtanácsa, valamint szintén a

Képviselő Tanáccsal a Kormányszék mindig egyenes érintkezésben állott. A Képviselő Tanács elnöke a püspök, vagy ha a Főgondnok is jelen van, a püspökkel együtt ez is, de bármelyik egyedüli elnökléte is érvényes. Tagjai, minthogy székhelye Kolozsvár, az ott helyben lakó egyházi tanácsosok; de részt vehetnek üléseiben a vidékiek is, mikor Kolozsvárt jelen vannak.

Az unitárius eklézsiák egyházi igazgatás tekintetében nyolc *környékekre* (tractus) vannak felosztva, melyek mindenike élén az egyházi részről az *esperes* és a világi részről *két-két környéki felügyelő gondnok* áll. Ezeknek tétele módja fennebb le van írva. Az *esperes* az egyházi ügyeket, eklézsiák felügyeletét, papok és iskolameszterek választása és egyházi fenyték dolgát vezeti; teljesíti a Fő- és Képviselő Tanács által reábizottakat; a környékbeli falusi iskolákban közvizsgálatokat tartat, azok iránt tudósításait a környéki gyűlés eleibe terjeszti, honnan azok szükséges észrevételekkel az Egyházi Tanács eleibe küldetnek; elnöke a környéki gyűlésnek és az alpapi székek: canonszerűleg minden évben a környéki jegyzővel és igazgatóval megvizsgálja az eklézsiákat, számbaveszi mind belső, mind külső ügyeit, a bajokat és sérelmeket orvosolja, vagy orvoslás végett az Egyházi Tanács eleibe terjeszti. Ezen vizsgálat *Canonica Visitatio* nak nevezetik, amiről jelentésöket az *esperesek* az Egyházi Tanácshoz megteszik. Az *esperest* ezen hivatal ürességben létekor vagy akadályoztatásakor a környéki jegyző pótolja, de akinak azért az *esperességre*, ha meg nem választatik, nincs előlépése. A környéki felügyelőgondnok a környéki gyűléseken az *esperessel* együtt elnököl; a környék és eklézsiák világi ügyes-bajos dolgait kezeli; az Egyházi Tanács megbízásaiban eljár.

A környékeknek gyűlései is vannak, az úgynevezett *környéki gyűlések* (partialis synodus). A környéki gyűlés minden környékben rendszerint kétszer tartatik egy évben, rendre az eklézsiákban, de tartatnak mindannyiszor valahányszor szükséges. A Főtanácsok összegyűlését előkészültre mindig környéki gyűlés tartása előzi meg. A környéki gyűlés elnöke az egyházi részről az *esperes*, a világról a környéki felügyelő gondnok, jegyzője a környéki jegyző, aki maga a környéki gyűlés választ egyházi személyekből szótöbbséggel; s azonnal fel is esket. Tagjai: a Főtanácsnak azon környékben lakó tagjai, a környékbeli eklézsiák papjai, iskolameszterei és némely esetekben p. o. felügyelő gondnok választásakor a keblki gondnok is. Tárgyait ezen gyűlésnek teszik a környék mindennemű ügyei, a környékbeli eklézsiák és iskolák dolgai, a Főtanácshoz teendő felterjesztések, sérelmek, javaslatok, egyesek kérelmei. Itt hirdette nek ki az Egyházi Főtanács végzéseit, egyházi törvények, a környéki vagy alpapszék ülnökei itten választatnak, úgyszintén a környéki jegyző, igazgató, *esperes* és köri felügyelő gondnokok is. Az *esperességi* és *felügyelő gondnoki* hivatalokra azonban a Főtanács által történik a megerősítés. Ezen gyűlés jegyzőkönyve az Egyházi Tanács eleibe terjesztetik.

Az egyes eklézsiák előjárói a világi részről a *keblki gondnok*

(domesticus curator), az egyháziról a *pap*. Minden eklézsia köteles iskolát tartani és a pap egyszersmind annak felügyelője. A keblí gondnok választatik a teljes eklézsia gyűlésében és az esperesi vizsgálatkor megerősítettvén, feleskettetik. A papokat és *iskola-mestereket* az eklézsiák választása nyomán a püspök nevezi ki a Főtanács megbízásából. *Az eklézsiáknak saját egyházi tanácsaik* is vannak (domesticum consistorium presbyterium) saját kebel belüli ügyeik igazítására, melyeknek tagjai az eklézsia gyűlésében választatnak s az esperesi visitatio által nevezetnek ki és eskettetnek fel.

Az egyházi személyek fenytéket érdemlő kihágásait, degradatiót tárgyazó ügyeket, válópereket s általán a törvénykezést, mint első bíróság, a minden környékben levő alpapi szék (Quindenalis sedria) tárgyalja. Ennek elnöke az esperes, akadályoztatása esetében a hivatalában öregebb ülnök; tagjai a környéki gyűlés által választott ülnökök, jegyzője a környéki jegyző, a fenytő ügyekben közfelperes az u. n. *igazgató* (director), ki hasonlóan a környéki gyűlés által választatik a papok közül és feleskettetik. Innen az ügyek a Képviselő Tanács, mint felebbezési törvényszék eleibe vitetnek, hol a püspök elnöklete alatt vele együtt hét tag jelenléte kivántatik és innen fellebbezés a Főtanács, mint legfőbb törvényszék eleibe történik.

Ezekből áltanak az unitáriusok vallásközönsége belsejének alapvonásai, és ezen szerkezet, minthogy az unitáriusok már régi időktől fogva a nép szükségeinek és helyes kívánatainak megfelelni kívántak, valamint egyszerű, úgy nem lévén a politikai megkülönböztetett állásokra való tekintettel alkotva, a forradalmi mozgalmak által sem alapjában, sem létezésében semmi legkisebb rázkódást vagy változást nem szenvedt. E szerkezet egyszersmind a legtörvényesebb alapokon is nyugszik; és jelenleg is törvényesen, teljes erejében fenn áll, mert azt nem a közelebbi forradalmi mozgalmak idézték elő, sem pedig azon legkevésbbé sem változtattak azok, hanem századokon keresztülli gyakorlalon, zsinatok és főtanácsok végzésein alapul, amely gyakorlatok és végzések érvényességét biztosította az Approbata Constitutio I. rész I. titulus-III. artikulusa, mely szerint az Erdélyben bevett négy vallások közönségei s tehát az unitáriusok vallásközönsége is a maga dolgait egyházi és világi személyekből álló közönségek gyűlésein intézheti, ezen gyűlésekben constitutiokat alkothat, azokat ususba veheti s azonkívül semmi rendek magokat az egyház dolgaiba nem elegyithetik. Biztosította a Leopoldinum Diploma 1. pontja, ahol alapörvényül van téve, hogy a négy bevett vallások dolgaiban változtatás nem fog tétetni és 3. pontja, ahol az ország törvényei sérthetelensége szintén alaptörvényül tétetett. Biztosította a felséges uralkodóknak írónra léptök alkalmával az említett törvények fenntartására letett esküjök szentsége. Biztosította végre az, hogy néhai b. e. I. Ferenc felséges fejedelmünk 1797-ben. apr. 7-ről 822. udvari sz. a. az Egyházi Főtanács jegyzőkönyvei fel-

küldését parancsolni méltóztatván, azóta az unitáriusok Egyházi Főtanácsa jegyzőkönyvei legfelsőbb helyen helybenhagyattak és azok eszerint legfelsőbb jóváhagyással ellátva lévén, az itten előadott belszerkezetet, törvényesen keletkeztetett és törvényesen fennállót tükrözik el.

Végül felfejezni kívánjuk a magas cs. k. kormányzóság fennebb tisztelt intézvénye indításából, hogy nálunk azon változtatás, miszerint a Főtanácsnak külön és Képviselő Tanácsnak megint külön elnöke legyen, soha nem létesítetett, hanem e tekintetben is fenntartatott a fennebbiekben felfejtett törvényes belszerkezet. A magas cs. k. kormányzóság által felidézett 1837-ik évi főtanácsi végzésben helytelenül idézett 1796. évi statutum pedig, mely egyéb iránt akkor hozatott, mikor a Főtanács jegyzőkönyve legfelsőbb helyre felterjesztendő nem vala, s mely részint életbe nem is ment, vallasközönségünk által nem vétetett dírimensrek, annál kevésbbé pedig, mert a fennebb előterjesztett s legfelsőbb tudással létező belszerkezetünk kívánatainknak és szükségjeinknek tökéletesen megfelelt és a netalán észrevelt hiányokon törvényes alkotmányozás útján segíteni az Egyházi Főtanácsnak mindég kétségtelenül köréhez tartozott.

Ezek után újból kijelentjük, hogy vallasközönségünk az 1797. mind mostanig legfelsőbb helyre felterjesztve volt főtanácsi jegyzőkönyvei útmutatása szerint felfejtett fennebbi belszerkezete mellett megmaradni kíván s amelletti megmaradásáért hódolattal könyörög, annyival inkább, mivel alapítványai is az alapítók által ezen szerkezet fenntartására vannak szánva és hagyva.

Fogadja a magas cs. k. kormányzóság mély tiszteletünk legőszinőbb kifejezését.

IV. Egyházunk jelenlegi jogi helyzetét biztosító állami törvények.

Egyházunk jelenlegi jogi helyzetét az 1848. évi 20. törvény-cikk 1—5. §-ai biztosítják. Ez állami s egyidejűleg egyházi joghatályú alaptörvények a következők:

1. §. *Az unitária vallás törvényes bevett vallásnak nyilvánítottatik.*

2. §. *E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg.*

3. §. *Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségjei közálladalmi költségek által fedeztessenek s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium, az illető hitfelekezetek meghallgatásával, a közelebbi törvényhozás elebe kimerítő törvényjavaslatot jog előterjeszteni.*

4. §. *A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, valláskülönbség nélkül, mindenkinek kölcsönösen megengedettetik.*

5. §. *A ministerium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkésszel láttassanak el.*

Azonban a szerencsétlenül végződött 1848—49-iki szabadságharcra következő osztrák abszolút uralom felfüggesztése törvényt, nem ismervén el azoknak törvényességét. Így tehát másodszor is be kellett iktatni az ország törvényei közé, hogy joghatályukat visszanyerjék. E másodszori törvénybe iktatás csak lassan, hosszú dőközönként történt meg.

i Legelőször is a vallásfelekezetek egyenjogúsága szabályoztatott az 1868. évi 53. törvénycikkben eképen:

„Addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általánosan szabályoztatnák, az 1848-ik évi 20-ik t. c. alapján a keresztény vallásfelekezetek viszonzosságát illetőleg rendelkeznek:

1. §. A törvény által megállapított feltételek és formások megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe s illetőleg más vallásra áttérni.

2. §. Áttérni annak szabad, aki életkora 18-ik évét már betöltötte. Azonban a nők férjhez menetelük után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. §. Az áttérni kívánó, bármely egyház tagja legyen, szándékát önmaga által választott tanú jelenlétében, saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki.

11. §. Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők.

12. §. A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.

A törvényne ellenkező bármely szerződés, törvény vagy rendelkezés ezenül is érvénytelen és semmi esetben sem bírhat jogerővel.

13. §. Egyik vallásfelekezetnek tagjai sem kötelezhetők arra, hogy más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásait és ünnepeit megtartsák vagy hogy ezen napokon bárminemű munkától is tartózkodjanak.

20. §. Bármely bevett vallásfelekezethez tartozó oly hítsorosok, akik külön egyházközséget nem képeznek, kötelesek csatlakozni a saját vallásfelekezetökhöz tartozó s hozzájuk legközelebb eső oly egyházközséghez, mely az állam területén belül létezik.

21. §. A hadseregnél és állami közintézetekben (p. o. katonanöveldékben, vakokintézetében, lelenházakban stb.), úgyszintén a polgári s katonai kórházakban minden vallásfelekezet tagjai saját egyházuk lelkészei által részesítendőek a vallásos tanításban és minden lelkészi szolgálatban.

22. §. Temetőekben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és minden akadály nélkül temekelhetnek.

23. §. Különböző vallásfelekezetek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi célokra vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezetet részesítendő.

24. §. Új egyházgyűlekezetek alakítása s leányegyházknak anyaegyházakká vagy viszont ezeknek leányegyházakká átválttatása a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik.“

A fenti törvény csak nagy vonásaiban léptette életbe az 1848. évi 20-ik t. c. intézkedéseit s nagyon sok cardinalis dolgot hagyott figyelmen kívül, amelyeket az új idők új szelleme természetesen megkívánt volna. Érezte ezt az államkormányzat is, mert az 1872/5-ös országgyűlésre részletes törvényjavaslatot dolgoztatott ki a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezeteknek egyenjogúságáról, mely javaslatból azonban sohasem lett törvény. Ez irányban a legutolsó törvényes intézkedés az 1895. évi 43-ik törvénycikkben van, amely kimondja, hogy mindenki azt a hitet vallhatja és követheti, amely neki tetszik, amennyiben ez a hit s annak gyakorlása nem ütközik sem az ország törvényeibe, sem a közérkölciség korlátaiba. E szabad vallásgyakorlás elé senki sem gőrdíhet büntetlenül akadályokat; viszont vallásos hite és egyházának szertartásai senkit nem mentenek fel az országos törvények által elrendelt köteleességek teljesítése alól. Ez irányban az állami szabadelvűség legvégső határa az volt, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlására való képességet teljesen függetlenítette a hitvallástól.

E szabadelvűségen látszólag ugyan csorbát ejtett az 1891. évi 13. törvénycikk, mely elrendeli, hogy vasárnap minden nyilvános, nem elkerülhetetlenül szükséges munka felfüggesztendő. Azonban e kötelező munkaszünet nem vallási, hanem socialis tekintetek miatt vált szükségessé s ez adja meg fontosságát is.

Az 1848. évi 20. t.-c.-nek az volt legmélyebb értelmű intézkedése, hogy az iskolaügyet az egyházak körébe utalta át olyanképen, hogy a vallás-erkölcsi („egyházias“) nevelést állami anyagi és erkölcsi támogatással akarta végeztetni. E szándéknak mélyreható célzata nyilvánvaló. A hit, annak megvallása és gyakorlása nem lehet öncél, hanem inkább a társadalom rendjének igazi erősítője. Ha valamely állam azt akarja, hogy polgárai törvénytisztező és jogrendszerint élő emberek legyenek, akkor erkölcsössé kell nevelteinnie azokat. Mert nem tudósok, hanem erkölcsös emberek; nem a jó törvények, hanem a jó emberek a társadalmi rendnek legfőbb biztosítékai. Az 1848. évi 20. t.-c.-nek ez igazán korszakos jelentőségű alapgondolatát a későbbi magyar törvényhozás sokáig nem ismerte fel s nemcsak nem részesítette az egyházakat e valódi államépítő munkánál anyagi támogatásban, hanem egy időben épen arra törekedett, hogy a közoktatás ügyét egészen elválassa a vallásügytől.

Az egyházakat is érin ő máig érvényes oktatásügyi törvények a következők:

Az 1868. évi 38. törvénycikk 11. §-a: „A hífelekezetek mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket; az ily tanintézetek felállítására és fenntartására híveik anyagi hozzájárulását a saját képviselők által meghatározandó módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentúl is igénybe vehetik; azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják,

azoknak fizetését maguk határozhatják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg s a tanítási rendszer és módszer iránt is, intézhetnek.

12. §. A hífelekezetek által fenntartott vagy állítandó felsőbb népiskolai és polgári iskolákban e jelen törvény azon szakaszain kívül, amelyek a fiú és leánytanulók elkülönzéséről s az egy tanító által tanítható növendékek számáról szólnak, a felső népiskola és polgári iskola tanfolyamai évszámát és tantárgyát szabályozó rendeletek is megtartandók.

13. §. Minden hífelekezet állíthat fel és tarthat fenn tanítóképezdét is azon feltétel alatt, hogy a képezdek a növendékek gyakorlati kiképzése végett gyakorló iskolával legyenek összekötve“.

Az 1878. évi 28. t. c. szerint a hífelekezeti népiskolák fölött tanfelügyelők, szakértő iskolavizsgálók által gyakoroltatik az állami főfelügyelet.

Az 1883. évi 30. t. c. 7. §-a megadja a hífelekezeteknek azt a jogot, hogy az általuk fenntartott nyilvános középiskolák nyelvét maguk szabhassák meg. 8. § szerint a felekezetek által fenntartott anintézeteknél a tantárgyakban az egész tanfolyam alatt elerendő végcélt, a tananyag mennyiségét, a tanrendszert, a tantervet és a tankönyveket az illető felekezeti főhatóság állapítja meg és azt esetről esetre bejelenti a vallás és közoktatásügyi miniszteriumnak. 47. § szerint a felekezeti iskolák államsegélyt vehetnek igénybe.

A felekezeti iskolák részére utalványozott államsegély volt az első kézzelfogható jele annak, hogy az államhatalom a maga részéről komolyan hozzáállott az 1848. évi 20. t.-c. végrehajtásához. A második cselekedet ez irányban az 1898. évi 14. t.-c. megalakítása volt a elkészíti fizetések kiegészítéséről.

A további teendőket az 1868. évi 43. törvényeknek 14. §-a jelölte meg:

„Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi reszekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak fenntartatnak, hanem egyszersmind a görög és örmény-katholikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztenek“.

A régi erdélyi törvények folytatólagosan érvényes joghatályának ez újabb törvény által való elismerése nem volt egyéb, mint újabb sanctiója azoknak. Ez által ismételtlen biztosítatott az unitárius egyház részére ép úgy, mint a többi bevett egyházakra is, minden olyan jog, ami őket a múltban az országos törvények erejénél fogva megillette. E jogokat (és kötelességeket) egyházunkra vonatkozólag a fentti tanulmány folyamán részletesen ismertettük. Az elmondottakat itt azon törvény ismeretisével egészítjük ki, amely a bécsi (1606) és linci (1635) béke-

kötések alapján a protestáns egyházak iskolaügyi autonómiájának folytatólagos és teljes elismerése. E törvény az 1790—91-ki 26. t. c. 5. §-a:

Scholas quoque tam triviales, quam grammaticas, *non solum, quas habent, retinere, sed et novas, ubicumque iis necesse visum fuerit, prout et aliores accedente tamen praevidie quoad hasce assensu regio, erigere, ibique ludimagistros, professores, rectores, subrectores vocare et dimittere, numerum eorum augere vel minuere, necnon directores seu curatores quarumvis tam locales, quam superiores et supremos, e suae confessionis hominibus eligere, rationem, normam et ordinem docendi atque discendi (salva antefatae suae maiestatis quoad scholas etiam hasce regiae supremae inspectionis, uti praemissum est, via legalium regni dicasteriorum exercendae potestate) ordinare futuris semper temporibus liceat. Coordinatione tamen literariae institutionis erga demissam statuum et ordinum propositionem per Suam Maiestatem determinanda, ad has perinde scholas, huc tamen haud intellectis religionis obiectis, quae cuivis religioni propria manere debent, extendenda.*

*Nemcsak mind alsó, mind grammaticai iskoláikat, melyekkel birnak, megtarthatják, hanem mindenütt, hol szükségesnek tartatik, újakat és felsőbbeket is, ezek iránt királyi jóváhagyás járulván, állíthatnak s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni, azokat elbocsátani, számukat nevelni vagy kevésbíteni, valamint mindennemű iskoláik igazgatóit avagy gondnokait, mind a helybelieket, mind a felsőbbeket és legfelsőbbeket saját hívallásuk embereiből választani, a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (ezen iskolák iránt is ment maradván Őfelségének, mint előre bocsátva van, az ország törvényes kormány székei által gyakorlatára tartozó legfőbb főfelügyelői hatalma) megállapítani a jövőben mindig szabad leend. A rendek alázasos felterjesztése nyomán Őfelsége által meghatározandó közoktatási rendszer azonban ezen iskolákra is ki fog terjesztetni; de ide nem értve a vallási tárgyakat, melyek minden vallás(telekezet) sajátjai kell, hogy maradjanak.**

* E §-nak folytatólagos szövege (magyar fordításban) a következő: „Tanulóknak továbbá nemcsak adományért és az egyházi szolgálat segélyezése végett jóltevőkhöz biztosan járulhatni, hanem tanulás végett külföldi akadémiákra is minden akadály nélkül mehetni s a számukra ott létező alapítványokat felvehetni szabad legyen. S mind symbolikus, mind hittani s az ájtósság gyakorlatára tartozó könyveiket a maguk által rendezendő s a királyi tanácsnak névszerint bejelentendő saját hitsorsosú censoredok felügyelése mellett szabadon kinyomathatni felszabadíttatnak, oly feltétel alatt azonban, hogy ezen könyvekbe a katholikus vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne iktattassék, ezen gúnyolók és sértések iránt a felelősség terhe a kinyomtatást engedélyezőkre hárulván; s ama kir. rendelkezés, hogy az újon nyomtatott könyvekből a kir. helytartó tanács útján három példány felterjesztessék, ezen könyvekre is kiterjesztetik.“

E törvény nemcsak a legszabatosabb megjelölés által biztosítja a törvényesen elismert egyházaknak iskolai autonómiáját, hanem az elemi és középfokú iskolák állítása, fenntartása és igazgatása iránti jogokat expressis verbis kiterjeszti főiskolák állíthatására, fenntartására és igazgatására is.

1919. december 6.-án a világtörténelem kereke nagyot fordult. A Trianonban kötött nemzetközi békeszerződés Erdélyt Romániához csatolta. Ennélfogva szétszakasztotta mindazon törvényes kötelekeket, amelyek egyházunkat is a magyar államhoz fűzték. A román államhatalom akkor, amikor a maga részéről elvállalta a neki ítélt Erdélyt s ratificálta a trianoni békeszerződést, a következő törvényeket cikkelyezte be alaptörvényei közé:

„1. cikk. Románia vállalja, hogy ezen törvény 2—8. cikkelyében foglalt kikötéseket alaptörvényének ismeri el és hogy semmi törvénye, rendelete, vagy hivatalos ténykedése e kikötésekkel ellentétbe vagy összeütközésbe nem kerül és semmi törvény, rendelet vagy hivatalos ténykedés ezeknek érvényét el nem ronthatja.

2. cikk. Románia vállalja, hogy a legteljesebb mértékben védelmezi életét és szabadságát Románia minden lakójának, születésre, nemzetiségre, nyelvre, fajra vagy vallásra való minden tekintet nélkül. Románia minden lakója jogosítva van szabadon gyakorolni akár nyilvánosan, akár magánúton bármiféle hitet és vallást, melyeknek gyakorlata a közrenddel és közérkölcscsel ellentétben nem áll.

8. cikk. Minden román állampolgár a törvény előtt egyenlő és egyforma polgári és politikai jogokat élvez, tekintet nélkül fajra, nyelvre és vallásra.

Vallás-, hit- vagy felekezeti különbség nem korlátozhat egy román állampolgárt sem politikai jogainak élvezetében; mint a minő pl. nyilvános pályázatra, közszolgálatokra, vagy hivatalokra való alkalmazás, vagy pedig a foglalkozásnak vagy iparnak gyakorlása.

Hasonlókép egyetlen román állampolgárt sem lehet korlátozni nyelvének szabad használatában, sem magántársaság közben, sem kereskedelemben, egyházi szertartásban, sajtóban, sem semmiféle nyilvános gyűtekezések alkalmával.

Bár a román kormánynak némely intézményeknél hivatalos nyelve van, mégis a románul nem beszélő román állampolgároknak megfelelő lehetőség nyújtandó nyelvük használatában a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban.

9. cikk. Román állampolgárok, kik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, törvényben és eljárásban ugyanazon

biztonságot és elbánást élvezik, mint a többi román állampolgárok. Nevezetesen egyenlő joguk lesz saját költségükön felállítani, vezetni ellenőrizni jótékony vallásos és társadalmi intézeteket, iskolákat és más nevelőintézeteket, nyelvük használatának s vallásuk szabad gyakorlatának joga mellett.

10. cikk. Románia a nyilvános tantervben gondoskodni fog, hogy azon városokban és körletekben, hol számottevő románul nem beszélő román állampolgár lakik, biztosítsák annak lehetősége, hogy az ilyen román állampolgárok gyermekei az elemi iskolákban saját anyanyelvükön oktattassanak. E gondoskodás nem akadályozza meg a román kormányt abban, hogy a román nyelv tanítását nevezett iskolákban kötelezővé ne tegye.

Olyan városokban vagy körletekben, ahol faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgár jelenléte nagyobb számban van, ezen kisebbségek biztosítanak, hogy megfelelő részt kapnak azon összegekből, melyek állami, községi vagy más költségvetésben nevelési vallási vagy jótékony célokra fölvetettek.

11. cikk. Románia megegyezés szerint az erdélyi szász és *székely* községeknek a román állam felügyelete alatt iskolai és vallási ügyekben helyi önkormányzatot biztosít.

12. cikk. Románia elismeri, hogy az előbbi cikkelyek, amennyiben azok a faji, felekezeti vagy nyelvi kisebbségeket érintik, nemzetközi kötelezettség tárgyát képezik és a népek ligájának jótállása alá helyeztetnek. Ezeket módosítani a Népliga tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem lehet. Az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán beleegyezése nélkül nem módosíthatók e cikkelyek, melyek a Népliga tanácsa többségének jogos formában megnyilatkozott jóváhagyása mellett jöttek létre.

Románia elismeri a Népliga tanácsa bármely tagjának azon jogát, hogy a tanács tudomására hozhatja mindezen kötelezettségeknek bárminemű megszegését, vagy azon veszélyt, hogy azt megszegik és a tanács ehez képest intézkedhetik s olyan utasításokat adhat, aminőket a körülményekhez képest helyeseknek és célravezetőeknek tart.

Románia továbbá beleegyezik abba, hogy bármely véleménykülömbőség, mely e cikkelyeknek törvény vagy cselekedet által való kezeléséből a román kormány és valamelyik nagyhatalom vagy szövetséges hatalom, vagy bármely más, a Népliga tanácsának tagját képező hatalom között felmerül, az a Népliga

egyezményének 14. cikkelye szerint nemze közti jellegű vitában tárgyalassék. Romániához ehhez képest beleegyezik, hogy minden ilyen vita, ha a másik fél kívánja, az Állandó Nemzetközi Bíróság elé vitessék. Az Állandó Bíróság döntése végérvényes és ugyanolyan érvényességű és hatályú, mint a szövetségnek a 13. cikkelye szerint hozott ítélet.

* * *

Ime egyházunk jelenlegi alkotmányjogi helyzete azon törvények megvilágításában, amelyek helyzetünket törvényesítik.

DR. BORBÉLY ISTVÁN. •

ÖZV. RAFFAJ DOMOKOSNÉ

SZÜL. TORBOSZLÓI BERCZKY PÓLI.

(1846—1920. dec. 31.)

Székelykeresztúron, az ősi Berczky-telken, — hol született — ott fejezte be a múlt év (1920) utolsó órájában sok bánattal, kevés örömmel teljes életét egy nemeslelkű matróna: *özv. Raffaj Domokosné, szül. torboszlói Berczky Póli*, a székelykeresztúri unitárius főgimnázium legújabb jóltevője.

Jómódú, kálvinista székelynemesi családból származott. *Torboszlói Berczky Ferenc* és *angyalosi Forró Mária* voltak szülei. Gyermekévei az 1848—49-iki válságos, háborús időkben élte át; élete alkonyán pedig egy példátlanul borzalmas világháború katasztrófáját, forradalmi zavarait kellett megérnie.

Egyik izgalmas korszak sem múlt el reá nézve szomorú következmények nélkül. A magyar szabadságharc leveretését követő székelyföldi zavarok, — melyeket mint két éves kis leányka élt át, — édes atyjától fosztották meg, ki Székelyszentmihály táján többedmagával nemzetiségi vérengzések áldozata lett; az élete alkonyán dühöngő világháború bonyodalmai pedig egyetlen fiától szakították el — végképen. — Hasonló szenvedések és megpróbáltatások, élete nyugodtabb napjaiban is nyomon kísérik örömeit.

A tősgyökeres kálvinista család leányának élete 1867-ben kapcsolódott bele az unitárius egyháztörténetébe, mikor — családja ellenzése dacára — *Raffaj Domokos* unitárius pap nejévé lett.

Köztisztületben álló férje oldalán, mintegy negyven éven át az újszékelyi unitárius egyházközségnek *igazi tiszteletes asszonya*, a keresztúri unitárius egyházkörnek pedig évtizedeken keresztül nemcsak férje esperesi hivatalánál fogva, hanem a kiérdemelt közbecsülés révén is *első papnéja* volt.

Boldog emlékü Irma leányával együtt, lelkes irányítója volt a kis székely község asszonyainak és leányainak a házi szövöiparban s buzdítója, vezetője minden egyházi, vagy más közérdekű mozgalomban. Szövőipari tevékenységét annak idején érmekek és elismerő oklevelek méltányolták, az 1884. évi *Pesti Hirlap* egyik tárcarovatában pedig nem kisebb ember, mint *Jakab Elek* írt lelkes és magasztaló sorokat róla.

Azokhoz a régi szabású, tiszteletes matrónákhoz, az igazi papné-typushoz tartozott, amelyik tudatában volt annak, hogy férje papi állásának méltósága sok tekintetben éppen az ő tapintatos viselkedésétől függ.

Ólykor neki is lehettek családi élete egészen futó felhők, múltó borulatok, de ő minden körülmények között *papné, tiszteletes asszony maradt*; tudta, hogy mivel tartozik mint úri nő önmagának s mivel mint papné férje palástjának!

A keresztényi türelem, Isten akaratában való megnyugvás jellemezte azok között a szenvedések és csapások között is, melyekkel őt és családját az Úr meglátogatta.

Három gyermeke közül kisebbik leányát, Agnest még mint hajadon leányt elveszítette. Idősebbik leányát, a buzgó és tevékeny lelkű Irmát sem láthatta boldognak soha; az ő gyöngye, törekeny teste is — édes anyja előtt jóval — a sírú lett. Irma halála után nemsokára az özvegység gyásza borult rá, 1908-ban elveszítette férjét is. Mindeme csapásokat: leányainak, férjének elvesztését sajnó szívvel, de a vallásos nő lelkierejével viselte.

Özvegysége éveire Székelykeresztúrra, az ősi Bereczkyházba tért vissza. Itt éldegélt csöndes özvegységben, egyetlen életben maradt gyermekével, Károly fiával, a háború kitöréséig; majd, — mikor a háborús viszonyok között ő is fiú nélkül maradt, — egyedül, az eddiginél is szomorúbb özvegységben, magánosan. De nem, nem egyedül! Még mindig maradt közelében egy kedves gyermeke, kit gondolatban már évekkal előbb örökösének szánt: *a székelykeresztúri unitárius főgimnázium*.

E régi keletű, nemes szándékát valóra is váltotta. Mikor most egy éve betegeskedni kezdett, végrendelkezett s általános örökösévé a székelykeresztúri unitárius főgimnáziumot tette. Fenntartva a has. onélvezetet Károly fia számára, — kinek életben léte akkor még kétséges volt, — *két értékes házas telkét, 9 holdnyi réti birtokát s más ingatlanait a gimnáziumnak hagyományozta.*

Betegségéből, — a buzgó ápolás dacára, — melyben a gimnázium egyik tanárának neje: *Derzsy Zoltánné* mindvégig részesítette, nem épült fel többé. Pár héttel azután, hogy végrendekezett, 1920. december 31-én kiszenvedett, anélkül, hogy idegenbe szakadt Károly fiát még egyszer láthatta volna.

Örökbe fogadott gyermekének képviselői: a székelykeresztúri unitárius főgimnázium igazgatóságának tagjai kísérték a boldogúttat utolsó útjára és temették el kívánsága szerint édes anyja mellé, a székelykeresztúri köztemetőbe.

Károly fia, — kinek életbenléte azóta bebizonyosodott, — az igazgatóság útján értesült édes anyja elhunytáról és végrendeletének tartalmáról. Az édes anya elhatározása, nemes szellemű végrendelete, páratlanul önzetlen tettet váltott ki a fiú lelkéből. Nemcsak, hogy megnyugodott édes anyja végső akaratában, hanem maga is édes anyja mellé csatlakozott a gimnázium jóltevői sorában, azzal a nyilatkozatával, hogy a haszonélvezet jogát is az általános végrendeleti örökösre: a székelykeresztúri unitárius főgimnáziumra ruházta át egyszersmindenkorra.

E végrendelettel és nyilatkozattal a székelykeresztúri unitárius főgimnázium nehéz időkben jutott értékes javakhoz.

Áldjuk az édes anya emlékét, ki végrendeletével az unitárius székely fiúk örök emlékezetű édes anyjává tette magát s hajtsuk meg elismerésünk zászlóját a fiú előtt, ki maga is nemes önzetlenséggel hajolt meg az anya akarata előtt!

PÉTER LAJOS.

COMTE FILOZOFIAI RENDSZERE ÉS ANNAK BIRÁLATA.

Azok a filozofia rendszerek, melyeknek legeminensebb képviselői Plato, Descartes, Malebranche és Spinoza voltak, az ethikai kérdésekben mind elismernek egy állandó alapot és egy örökkévaló valóságot, melynek lényegéből származik minden egyéb. Továbbá elfogadják azt, hogy az abszolút *ἀρχή*-t tehetségeink által megismerhetjük, sőt hogy tehetségeinknek éppen ez a legalkalmasabb tárgya, hogy t. i. midőn megtaláltuk és megvalósítottuk gondolatunkban, az lesz a valódi kulcs minden körülöttünk és bennünk levő dolgok értelmezéséhez — és hogy csakis a mennyiben így fogjuk fel és alkalmazzuk, lehet tudomásunk, vagyis csak így gyakorolhatjuk az értelmet, mely a mi megkülönböztető tulajdonunk.

Továbbá megegyeznek abban, hogy végső elvük Istennel azonos el annyira, hogy a tudás birodalmát határosnak vallják a vallásával. Ez iskolák mindenike a felsőbről következtet az alsóbra, a tökéletsebről a kevésbé tökéletesre. Az ember részt veszen a világegyetem eredeti tényezőjének munkájában s ennél fogva meg tudja érteni saját magát és a helyzetet, amelybe teremtettet. Úgy, hogy mindenféle módon az abszolút az értelmezője a viszonylagosnak, az örökkévaló az időlegesnek, az ok a hatásnak, a természetfeletti a fizikainak, a logikus az észrevehetőnek; — végül, habár útjaik különbözők, abban mindnyájan megegyeznek, hogy végső hftünk ontológiai alapokon nyugszik.

Comte fizikai pozitivizmusa mindezeket a tételeket tagadja. A Lényeg, mint amely különbözik a megjelenéstől, nem egy magasabb valóság, hanem tisztán üres fikció. Az emberi értelemnek csak a fizikai tünemények a tárgyai, melyeket számon tarthat következtetésükben és együttlétezésükben, de minden kísérlet azoknak *okai* után, csak a képzelődés hiú játéka. Amit a korábbi filozófiai rendszerek a filozófia egyedüli ügyének minősítettek, az Comte előtt az értelmetlenség megkülönböztető jele. Ami legközelebb van az érzékekhez, annak van bizonyossági elsősége — és általános tételeknek nincs több igazságuk és értékük, mint amennyit azokba azok a részletek hoznak, melyek az egyszerű formákat megállapítják. — Minden, ami a fizikainak, a viszonylagosnak, a leszármazottnak ellentmond, csak a gondolat képzelete és nem az emberi tudás tárgya. Tényeket

felhalmozni és észrevenni rendjüket; alkalmazni rájuk a mennyiség mértékét, megismerni törvényeik viszonyait és követni a tovább terjedő általánosítás nyomait — mindez a Tudomány ügye; míg a Filozófiáé egyszerűen az, hogy áttekintse és rendezze ezt a folyamatot és úgy állítsa elő, mint az emberi értelem logikai organonját. Amint látható, ez a tan egyezik a Plátó és Spinozáéval abban, hogy az embert a rajta túl levő természet oldaláról közelíti meg, annyira, hogy az anthropológia csak egy belső kör, melyet egy szélesebb birodalom kerületének összébbhúzásával érünk el. De egyszersmind különbözik abban, hogy kizárólag a megfigyelés és az indukció mezején marad, s a tüneményeken kívül megtagad minden valóságot.

Az igazi filozófusra nézve első feltétel az, hogy megszabadítsa magát a Lényeg fogalmától, mint amely a megnyilatkozás alapja, — s az ok fogalmától, mint amely a következmények forrása és úgy tekintse a Világegyetemet, mint amely önmagát a hasonló és nem hasonló, a sorozatos és egyidejű tényekben határozza meg. Comte e tekintetben Thalest és Pythagorast tartja értelmi elődjének. Mindkettőjükhöz azonban csak annyiban hasonlít, amennyiben ugyanazon fizikai mezőn jelennek meg mind, — de abban már nagyon is különbözik, hogy a jóniai filozófusok a tüneményeket egy magasabb elvből kívánták leszámaztatni.

Comte filozófiája egyelőre csak Angliában aratott babérokat. Egyik oka annak abban van, hogy épen mint Schopenhauer, nem volt tagja a hivatalos akadémiának; főbb oka azonban abban található, hogy mint Bacon, ő is inkább a filozófia körén kívül foglalt helyet, amennyiben nem annyira a gondolkozás törvényeivel, mint inkább a gondolkozás anyagával foglalkozik, midőn a tudományokat sajátágaik szerint osztályozza s egymáshoz való viszonyaik encyclopediai áttekintését adja. Ebben a tekintetben egyedülállót alkotott. A psychológiát, logikát, metafizikát és teológiát mint értéktelen, vagy nem is létező dolgokat veszi s dogmatikus ellenszennvel viseltetik mindeniknek kérdései iránt.

Comte filozófiai rendszerének alapjait Bacon, Locke, Hume és Kant műveiben találjuk fel. Habár ő azt mondja, hogy egyiköket sem olvasta eredetiben, könnyen megérthetjük, hogy erre igen nagy szüksége nem is volt, mert az encyclopediai művekben erre nézve bőséges anyagot talált — és mert az elavult és „jövőbeli“ kérdéseket épen az ő korában, a nagy francia forradalmat közvetlen követő időkben tárgyalták a legintenzívebb módon. Közvetlen mestere és filozófiájának útmutatója azonban Saint Simon volt, aki maga már foglalkozott a tudomány eszméjének megalkotásával és a tudományok osztályozásának módszerbe öntésével, — mindezeknek alapján pedig a társadalomnak egészen új alapokon való megszervezésével. Comte maga is ez úton jár, csakhogy ő a megelőző idők és bölcselők nagy hagyományait egyetlen alapelve fektette s a Bacon óta hirdetetett pozitivistá eszméket mind felhasználta és egy szerves egészzé rendezte. Későbbi igen nagy hatásának titka éppen abban van, hogy ez alapon kifejlesztett rendszere a tovább kutatáshoz világos alapot nyújt.

Életének egyes nevezetesebb epizódjai mind meg vannak örökítve műveinek bevezetéseiben és jegyzeteiben, melyek igen értékes anyagot szolgáltatnak filozófiája megértéséhez.

Filozófia rendszere, amennyiben az erkölcsre és társadalom-tudományra vonatkozik, a következőkben foglalható össze:

A) *A tudás határai.* Tudásunk határai nem terjednek túl azokon az észrevehető dolgokon, melyeket az Idő és Tér véges tartalma megjelenít. Amennyiben ezen a mezőn megjelenő tárgyak és események az érzék észrevételeit ébresztik fel bennünk, annyiban alkotják a megismerés anyagát; megfigyeljük hasonlóságukat és különbözőségüket, megtanuljuk megjelenésük rendjét — s ezzel vége a velők való foglalkozásunknak. Igaz, hogy természetesen legkényszerítve vagyunk arra, hogy az ez úton előálló további kérdésekre is feleljünk, különösen a dolgok mindenik nemére vonatkozólag, hogy t. i. mi az az egy állandó *tipus*, mely mindenik tagban újra megjelenik? és a változás mindenik nemére vonatkozólag, hogy mi az az ok, mely azt előhozza? Azonban ez csak pusztán illuzórikus, mert olyan valóság keresésére indít, amely más, mint megjelenés; és olyan változásra, mely több mint annak az időbeli helyzete — s mindezeket bármiféle kérdésösködéssre se nyerhetjük meg. Az igazi pozitívista nem keres okokat, mert minden tétel, mely egy tény egyszerű állításába nem redukálható, értelem és valóság nélkül való. Ezzel egyértelműleg, hogy t. i. megszabaduljunk a tünemények okainak hiábavaló keresésétől, nem használhatjuk ezt a szót sem, hogy „Erő”, mert az erő nem egyéb, mint előhozott mozdulat, vagy pedig az előhozatalra szolgáló tendencia. A tünemények körül egyedül azok törvényeit foghatjuk fel s a törvény szó sem jelent egyebet, mint azok egymásra következtetései és hasonlóságának változatlan viszonyát.

S végül, a tünemények fogalmába csak azokat a külső tényeket foglaljuk, melyek a felfogás tárgyai lehetnek; mert tiszta tévedés azt hinni, hogy belső történetünk változásait megismerhetjük, pl. a bennünk levő értelmi folyamatot, vagy önkéntes indulatainkat. Midőn olyan indulataink támadnak, melyek cselekedetre ösztönöznek s tagjainkat felélesztik, — lehet öntudatunk arról, hogy mi történik, mivel a mozdított szerv külső tárgya az ösztönző szervnek; de hogy hol találkoznak össze és hogy az, amely érez, nem egyéb, mint az, amelynek tudnia is kell, — ez a két esemény Comte szerint lehetetlen. Saját szavaival élve: „egy meggyőzőhetetlen szükségességénél fogva az emberi értelem minden tüneményt közvetlenül észreveszen, csak a saját magát nem.” Ezért nem lehet öntudatunk.

B) *A tudás rendje és tartalma.* Miután mindent elvet, ami az emberi megismerés határain túl esik, a pozitívista annak értékelésére törekszik, ami tudása körén belül van. Ez elv szerint alkotandó meg a tudományok osztályozása. Az össze-tudományok koordináltak, s első helyen áll, amely a legegyszerűbb, de alkalmazásában egyszersmind sehol sem nélkülözhető: a matematika és geometria, mert mindennek van mértéke. Aztán bonyolult alkalmazásaik szerint következnek: a Fizika,

mely magában foglalja minden tünemény törvényét, melyek az anyag általános sajátságain függenek. Ide tartozik az Astronomia is. Ezután következik a Kémia, mely a bomlás és egyesülés proccsusaival foglalkozik; ahonnan az organikus térre lépve, következik a Biologia — s végül, az épületet betetőzi a Sociologia, mint amely a legbonyolultabb társadalmi jelenségeket tárgyalja. A természettudományok célja az, hogy midőn a valóságot és hasznosságot szolgálják, egyszer-smind megállapított rendet és tartalmat adjanak az emberi értelem működésének. Ezt a célt pedig csak akkor szolgálják, ha hatásukban az emberi társadalom funkcióira is alkalmazhatók. S valamint a Sociologia a Biologia után jön, úgy az emberi társadalom szervezete is az állati szervezetek folytatásaként jelenik meg. Mindenik tudomány egyszerűbb, mint a rákövetkező, úgyszintén mindenik statikus és dinamikus is egyszerre, amire Comte igen nagy súlyt helyez.

C) *A tudás fejlődése.* A világ tüneményeinek emberi értelmezése szükségszerűleg három fokozaton megy keresztül: a teológiai, a metafizikai és a pozitív fokon. A két első dominálja az okozás illuzorikus eszméje; a harmadik a tárgyak és események tér és időbeli elrendezéseinek helyes megismerésével s szabályainak sikeres alkalmazásával tűnik ki. Az ember és az emberi társadalom metafizikai állapota a leggyarlóbb s tulajdonképen csak átmeneti, de egyszer-smind szükséges tényező arra nézve, hogy belássa e célra törekvő h ábanvaló küzdelmét. Az első azonban, t. i. a teológiai nagyon is húzamosan tartó és három különböző állomásra oszlik: a fetisizmus, a polytheizmus és a monotheizmus korára. A fetisizmus az emberiség gyermekkorában áll elő, midőn minden előtte érhetetlen tárgyat meglelkesít, „quot homines, totidem dii“; ennek általánosításával áll elő a polytheizmus kora, mely Görögország és Róma történetével azonos; — végül a középkori katholicizmusban nyilatkozik meg a monotheizmus kora, az előbbiből szükségszerűen kiemelkedőleg. A protestantizmus a szabad gondolkodás, szabad kutatás kora, — de nem ért el semmit, mert megfeneklett a különböző szekták keletkezésében. Kü ömben a protestantizmus a kritikai szellem bőséges alkalmazásával készítette elő a kikerülhetetlen véget, a nagy francia forradalmat, mely szintén szükségszerűleg a pozitívizmus invázióját hozta magával.

Ugyanaz a processus megy végbe az egyénben is, mint a nagy társadalomban: minden egyén hét éves korában a teológiai, 14 éves korában a metafizikai és 21 éves korában a pozitív fokon áll. Csak-hogy míg az egyes ember mindezen három fokozatot eléri földi életében, — addig az emberi társadalom csak most lépett a pozitív alpra.

Különös képpen megjegyzendő, hogy amidőn Comte e három fokozatot az emberiség mult történetére alkalmazza, kizárólag csak az európai nagy nemzetek történelmével foglalkozik s figyelmen kívül hagyja a zsidók, babylónok, assyrok, hinduk, kínaiak stb. történelmének fejtegetését.

D) *Kísérő esztétikai és morális állapotok.* Az emberi értelem emelkedésével együtt fejlődik az az érzéke, mely a társadalom be-

rendezését teszi szükségessé. A társadalom folytonos átalakulásokon megy keresztül s ez az átalakulás az emberi szellem fejlődésével párhuzamosan történik. A fennebb említett három korszaknak mind megvannak a maguk sajátos követelményei. A fetiszizmus korában nincsenek papok és templomok, minden kis fészek, lakhely egy-egy szentély, sőt az ember az isteneket magával is hordozza. A polyteizmus korában már kiemelkedik a papírend, épülnek az istenek közös vagy külön lakhelyei; az eposz, a dráma, a lyrai költészet és zene itt éli fénykorát; a militarista szellem szintén akkor emelkedik a legmagasabb fokra. — A monoteizmus megérkezéttével egészen új változatok támadnak. A vallás egysége magával hordja a politikai egységre törekvést s minden politikai határ ledöntésével általános érvényű szervezkedésre és célokra tör. Az egyházi és a világi hatalom hatásköre megoszlik s lassanként a militarista szellem átalakul, hogy helyet adjon az ipari, indusztriális tevékenységnek. A fölfedezők következnek a hódítók helyébe; a kard nem az idegen vagyokra éhes, hanem a megszerzett érték sérthetlensége fölött őrködik. A társadalomban kifejlődnek a morális erők.

E) *Etikai tana.* Az erkölcsstan az egyéni érzényesülés korlátozása. Gall híres phrenologistának az emberi agyvelőről készített térképén az önző szervek ösztönei természetszerűleg erősebbek, mint a sympathikusak. Ennek ellenére Comte mégis azt állítja, hogy a fejlődés folyamán az előbbi szervek egészen elcsenevésződnek s a végső állapotban az utóbbiak viszik a főszerepet a társadalmi jótekonyság javára. Ez a változás a teológiai hit eltűnésével áll elő. Ugyanis, az ember a teológiai korszakban csak önmagáért él; a keresztény vallás nem egyéb, mint az egoizmus megszentéségesítése, mely az értelem csupán arra a célra irányítja, hogy miképpen élhessen békeességben a végtelen hatalommal s így örök üdvöt biztosítson magának. Ennélfogva a hit hanyatlása önként egy más irányba — a társadalmi erkölcs hajnalhasadásához vezeteli az embert. A személyi, egyéni erőknek érvényesülésével szemben lassanként gátat vet a többség, az összesség, az emberiség kívánalmainak érvényesülhetése. Mindaz, ami azelőtt az isteni tekintély alapján hatott ránk, most emberiesítve kötelez el. Vagyis föltámad előtünk és bennünk az emberiség nagy lénye iránt tartozandó kötelezettség. Minden egyén másért él és munkál — s az altruizmusnak az állapota az, mely megteremti az erkölcsöt. Az összemberiség iránt érzett tudatos vonzalom és szeretet érzete az, mely az emberi társadalomnak etikai alapot ad. Minden teremtmény, akit jótekonny érzelmek ösztönöznek, ipso facto erkölcsi lény. S ha ehhez hozzáadjuk egy tökéletes társadalmi jövő képzeleti lehetőségét, melyben mindig ugyanaz a dispositio marad, ezáltal az ember vallásos lényé alakul.

A vallás az emberi lét teljes összhangja s egész létünket magába foglalja és áthatja. Tisztelet egyedül csak az emberiség nagy lényének adható s ez abban nyilvánul, hogy az ember javul s így önmagában tökéletesíti az istenséget is. A személyes tisztelet középpontja a 30 éves nő. A nyilvános tisztelet 9 szentségből áll, melyet a papok ef-

fectuálnak. Ezek: a felajánlás, a beavatás, a bebocsátás, a destináció, a házasság, az érettség, a visszavonulás, az átváltozás (halál) és a bekebelezés, mely a halál utáni hetedik évben történik különleges ceremóniák között.

Ezek teszik igen nagy vonalakban Comte tanait, melyek az Etika elméletére és a társadalomtudományra vonatkoznak. Mielőtt azok bírálataba bocsátkoznánk, figyelembe kell vennünk, hogy Comte a tételeket a legtöbb esetben sem nem igazolja, mint meghatározásokat, sem nem támogatja, mint állításokat, hanem dogmatikusan állítja fel, mintha azok önként érthetők vagy végleges igazságok lennének. Így vagyunk mindjárt a legelső kérdéssel, hogy t. i. „*minden, amit tudunk, csak tünemény.*” Ez a tétel világos ellentmondása annak, amit Comte igen gyakran használ, hogy t. i. az abszolút fogalma értelmünk körén kívül esik s csak a viszonylagost ismerhetjük meg. A viszonylagos megismerésben szükségszerűleg két meghatározással kell foglalkoznunk — és az értelem ténye abban foglaltatik, hogy felfogja azoknak egymáshoz való viszonyát; s azt mondani, hogy azoknak csak egyikét ismerjük, míg a másikat nem, annyit jelent, mint megsemmisíteni magát a viszonylagosságot, melynek éppen most juttattuk a megismerő monopoliumot. Éppen mert minden tudás viszonyokból áll, azért nem állhat *csak* tüneményekből, mert ez a szó „tünemény” egy viszonyított párnak csak egyik tagját jelzi; egy változást jelent, mely nem jöhet a gondolatba azon kívül, ami a változásnak székhelye; ha elveszük a maradandónak vagy nem-tüneményinek az ellentétét, magának a szónak értelme is eltűnik. Ha két tényező lépik a megismerés minden tényébe — és kiüresítjük az egyiket, akkor a „vizzel együtt a gyermeket is kidobtuk.” Vagy mindakettő tudásunkban van, vagy egyik sincs. Ha megtiltjuk gondolatunknak, hogy a tünemények falán tullépjék, kioltjuk a világosságot, mely azokat mutatja.

Azt mondják, hogy a metafizika az Abszolúttal foglalkozik, a pozitivizmus pedig a viszonylagossal. Ez a felfogás teljesen helytelen. Mert mindakettő egyformán a viszonylagossal foglalkozik; az előbbi a viszony tagjainak egyikével, t. i. annak állandó alapjával, — az utóbbi pedig a másikkal, t. i. annak variációjával, vagy változásával. Sem a metafizika nem ér semmit a puszta Abszolúttal, sem a pozitivizmus a puszta tüneménnyel; mert az Abszolút nem tudható meg önmaga által, mert ha megtudatik, rögtön viszonyba lépik, s így nem lesz abszolút; sem a tüneményi nem ismerhető meg önmaga által, mint olyan, annak egyidejű tudata nélkül, a mi nem — tüneményi. Mi az, ami a tüneményekről megtudandó? Először is együttlétezésük és azután következésük. Csakhogy együttlétezésükhöz szükséges a Tér, következésükhöz szükséges az Idő, melyek őket tartják; ezek pedig nem tünemények, hanem minden tüneményre szolgáló lehetőség előfeltételei, előre feltételezve már csupa említésökben. Minden gondolat metafizikai postulatumára azt vetik ellen, hogy az nem igazolható, sem el nem vethető; ez igaz is; de éppen ez áll az igazi pozitív tudományok postulatumairól, melyeknek mindenike — bele-

értve az alapvető matematikai ismereteket is — nem demonstrálható hitre tér vissza; olyan hitre, mely nem függvény végső és magasabb bizonyosságon, teljesen érzéketlen az igazolás iránt.

Ez szó „tünetmény“ a látás szótárából vétegett kölcsön s eredetileg azt jelzi, a mi a látás érzéke előtt áll: hogy pedig az a pusztá érzéketlenségből észrevétellé váljék, ahhoz szükséges az értelem közbenjárása; az érzéklet szenvedő anyagának ezen a módon való kezelése, magának az értelemnek funkcionális tevékenysége, mely sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható mindaddig, a míg magunkon túlmenni képesek nem vagyunk.

Azok között a fogalmak között, melyekre az értelemnek szüksége van a tünetmenyek értelmezése végett, helyet foglal az Okozatiság. Comte ez ellen a legvehemensebben tiltakozik. Azonban az ellene való polemiájának legnagyobb része a természeti tudományok irodalmának rendszerében valóban csak az okozatiság törvénytelen és szükségtelen alkalmazása ellen tiltakozik. Álláspontja megdönthetetlennek látszik, midőn azt állítja, hogy a bármennyire általánosított megfigyelésből és tapasztalásból csak a rend tanulható meg, vagyis az együttjárás és a következés törvénye, a világ változásai között; és továbbá, hogy ezeknek tudásában van minden, ami a tudományos ambíció kielégítésére szükséges. És olyan esetekben, mint pl. a nehézkedés törvénye, ahol már dinamikus eszmék lépnek a megállapított törvények kifejezésébe, megengedhető, hogy az Erő nevét ne használja és hogy a Törvényt az Idő, Tér és Mozcás kifejezésével helyettesítse. De ez a concessio csak abban összegeződik, hogy az okokat egyszerűen kilöki a tünetmenyek sorozatából, azonban a tünetmenyek bekövetkezésén belül vagy túl egyáltalában nem diskreditálja az okozatiság eszméjét és hitét. Nem teszük lehetetlenné annak elgondolását, hogy szükséges valami a tünetmenyeknek ilyené vagy olyanná való meghatározására, s hogy rendjük ilyen legyen s nem olyan. És ezek földik az Okozatiság tanának minden követelését. Az Ok éppen olyan elválaszthatatlan szükségessége minden tapasztalt tünetmenynek, mint a Tér. Azok a tapasztalásnak egyenlőképpen intiutiv feltételei.

Teljesen szükségtelen, hogy Comte ellenvetéseinek határain túl vitassuk az Okozatiság eszméjét, mert a mai tudomány, habár képes arra, hogy igazságait az egyszerű előzmény és következmény szavai-val kifejezze, nem nagyon hajlandó az ilyen egyszerűsítésre s nem habozik arra nézve, hogy a törvények teljes jelentését dinamikus fogalmak hassák át, (amelyek közbenjárók az okozati és a tünetmenyi dolgok között). Igaz, hogyha a világegyetem egymás mellé sorrendbe állított tünetmenyekben határozódnék, egyetlen tudomány sem lenne nélkülözhető; de már maga az a tény, hogy a fizika és vegytan legügyesebb képviselői sem nélkülözhetik a hatás és ellenhatás, a nyomás, a vonzás, a taszcítás fogalmait, — bizonyosság arra, hogy a tudomány a legkomolyabb gondolkodók előtt sem mondja az utolsó szót, hanem ajtót nyit a filozofiának egy további termébe. E mellett tanuskodik maga Comte is. Beszél az egyensúly tanáról, a bolygók

pályaelhagyási időszakiságáról és a fizikai csillagászat más problémáiról olyan nyelven, melynek a csupa együttlétezés és következés világában semmi értelme sincs. Beszél kisebb és nagyobb feszültségekről, melyek csak az erőről állíthatók s inkább befolyásilag, mint külömbözetileg értendők. Nagy súlyt helyez a természetek változtatható jellemére bonyolultságuk arányában s erre alapítja az emberi önkormányzat szabályait, valamint a társadalmi előhaladásra szolgáló biztosítékot. Alig fogható fel, hogy a bonyolult szervezeteknek ezen vonása számításba jöhessen olyan közvetítők hiányában, melyek magukra vagy másokra hatnak, vagy olyan előzmények hiányában, melyek saját következményeiket okozzák; vagy pedig, hogy egy tehetség módosítható legyen a módosítás megfelelő hatalma nélkül.

Comte egy második korlátot az emberi tudásra nézve a benső öntudat feltételezett tárgyainak száműzésében állít. „Az emberi értelem egy meggyőzhetetlen szükségesség alapján minden tüneményt közvetlenül megfigyelhet, csak a saját magát nem.” — Ez a tétel már önmagában ellentmondó, — habár mindenik phrenologistának a a legfőbb érvet szolgáltatja. Ez a tétel így áll: Arra, hogy tudjunk, szükséges, hogy nézzünk is arra, ami tudásunknak ajánlkozik, tehát azon kívül kell, hogy álljunk; de nem állhatunk saját értelmi állapotunkon kívül, semmi távolságra sem állhatunk magunktól, hanem azonosak vagyunk magunkkal: — ennél fogva lehetetlen azokat megismernünk. Ha ez a bizonyítás conclusio volna, kénytelenek lennénk bevallani, hogy nem tudjuk, vajjon hideget vagy meleget eszünk, bosszusak vagy türelmesek vagyunk, szégyent vagy önelégültséget érzünk, Darwin vagy Petrarca eszméi feleit gondolkodunk stb. Ilyen abszurd következmények terhét az okoskodás el nem viselheti, mert mindenik esetben az öntudat pozitív ténye nyilatkozik meg. Az embernek önmagára való eszmélése a gondolkozásnak legelső ténye. Comte ezt állítja: Az alany és tárgy azonossága az utóbbi ismeretét lehetetlenné teszi; az öntudatos értelem azonos a saját maga állapotjával — tehát azt nem ismerheti meg. A helyett, hogy a hinárból kijussunk, a következő tételt állítjuk: Az alany és a tárgy azonossága az utóbbi ismeretét lehetetlenné teszi; az öntudatos értelem ismeri saját állapotját — tehát nem azonos azzal. Ez a conclusio nyilvánvalóvá teszi a phrenologisták csalódását. A tárgyilagosságot nemcsak a külsőség adja meg; a figyelő értelemről való elkülönítést, melyre annak szüksége van, helyettesítheti az Idő és a Tér; és a mádon befelé ható tekintetünket értelmi állapotunkra irányítjuk, annak már a multban kell lennie, miután tekintetünk maga már a jelen birtokában van. Ennél fogva az már a mi tárgyunkká válik, amint mi vagyunk az alany, mely azt tudja. Mint alanyok, mindig tudók, érzők, közvetítők vagyunk; míg a változás, a gondolat, az érzés, az akarat, melyek akár hozzánk érnek, akár tőlünk távoznak, már mozgásuknál és mulandóságuknál fogva adatnak felfogásunknak és osztályozatnak személyes történelmünk folytatólagos vonalán. Személyiségünk alapfeltétele a pszichológiai öntudat. Comte az alany és tárgy azonosságával ezt természetesen tagadja — és pedig azon az alapon, hogyha

az meg van bennünk, meg kellene, hogy legyen minden más állatban is. Hogy mi van meg más állatokban, azt saját életműködésük jelenségei mutatják. S hogy mi van az emberben, azt a világegyetemnek és jelenségeinek az ember által feltárt öntudatos értelmezése mutatja.

(Folytatása következik.)

LŐFT ÖDÖN.

Karácsonyi ének.

(Dallama az angol unitár. énekeskönyvben: *The new hymnal with music.*
London. 1905. 98 l.)

Napkeletre nézzetek,
Tépett lelkű emberek.
Akit régen vártatok,
Fönt a csillag, fönt ragyog.

Arcod, árnyad, bús halál,
Nincs kit retteggetne már,
Egy lehellet, fuvalom
S tova tűnt a borzalom.

Égi béke, égi láng
Önti sügarát le ránk.
A vak éj, a vak sötét
Bomlik oszlik szerteszét.

Nincs már többé rettegés,
Nincs hitetlen csüggedés,
Ember, eltört rabigád:
Egy testvér lett a világ.

Csillagoltó éjjelen
Csillagunk lőn Bethlehem.
Útlan bújdosók felett
Bethlehem derít eget.

A szeretet ünnepén,
Életosztó melegén
Bontsd ki, lelkem, szárnyadat:
Messze nincs a virradat.

Pálffi Márton.

Berekesztő énekek.

A készülő új énekeskönyv számára „I cannot find Thee“ dallamára.

Uram, kegyelmed pitvarán kopogtunk,
Uram fölsajgott reszkető szavunk.
Ne hagyj, ne hagyj kétségben elepednünk,
Ne hagyj magunkra, áldott Istenünk. —
Amen.

Uram, szavadnak harmatát fölittuk.
Eltikkadt lelkünk újra éledett.
A csüggedésnek nincs hatalma rajtunk.
Ember remélj, veled van Istened. —
Amen.

Uram, kitártuk reszkető szívünket,
Uram, Te látod, ott benn, hogy mi fáj.
Oh, küldj nekünk vigasztalást sebünkre,
Irgalmas Isten, kelj közénkbe már.
Amen.

Pálffi Márton.

GONDOLATOK.

Új év, mondd: mit hordasz magaddal? Elhagytuk kimult testvéred rögs útait. A végpontra érve tekintünk vissza. Lám, mire találunk. Megállapíthatjuk, hogy amelytől elbúcsuzunk, a szomorúság, a gyásznapjai voltak, melyekben nekünk magyaroknak kijutott mindenből, ami kelletlen az embert, az egyest, a társadalmat, az egyházakat érte. Iskoláinkban a tanítás rendjét megbénító intézkedésekkel nyűgözik. Így szellemi gyarapodhatásunk kényszerített stagnációja mellett, akaratlan szemléldi vagyunk az állapotoknak, melyekről tudjuk, hogy reánk nézve hátrányosak és ki nem kerülhetők, de mint az ember, ki ingoványos talajra lépett, ki akarván onnan szabadulni, mind mélyebbre süllyed alá — mi sem tudjuk, merre, hogy szárazra juthassunk; itt egy kis csonk, amott egy bozontos nagy komondor áll előnkbe csaholásával, annyira, hogy megzavarodva megállunk, gondolkozva, merre forduljunk, hogy igazságos ügyünk célját elérjük, mely semmi egyéb, mint semmi törvény által meg nem támadható magyarságunkat és azzal autonóm egyházi szervünk által fenntartott iskoláinkat, az országunkat most vezető körökkel egyetértve és támogatásaikkal oly magas és biztos alapra helyeznünk, hogy ezen igazságos tényre, senki fitymálólág akaródzó, de nem sikerült nagy urí gestussal kirohanásokat ne tehessen, mint az mai nap szokás, hanem azon jó lélekkel megnyugodjék, azt, mint a helyzetből természetesen kifolyó dolgot tekintse.

A magyar társadalomból alakult, a magyarság érdekeit és törvényesen megillető jogait védeni kívánó Szövetséget bizalmatlanul nézik, mint valami gyanús, idegen jövevényt és betiltották.

1918. dec. 1-én Gyulafehérváron összesereglett román nemzet nemzetgyűlése, miután kimondotta az összes románok egyesülését, és a román-lakta területek egyesítését Romániával, ezzel kapcsolatban a III. szakaszban, mint alapelveket, az újonnan alakítandó román államhoz a következőket juttatja kifejezésre:

I. Teljes nemzeti szabadság az összes ittlakó nemzeteknek. Minden nemzet önmagát kormányozza, saját nyelvén, saját közigazgatással és saját igazságszolgáltatással, melynek hivatalnokait önmaga választja saját fiai közül. Minden nemzet jogot nyer a törvényhozási képviselőre, az ország kormányzásában pedig népeségének számarányában részesül.

2. Az összes hitfelekezetek egyenjogúak és az autonómia joga megilleti őket.

S. a. t.

Mi történt meg mindezekből? Mindnyájan tudjuk. Az ígéret teket egy szélfulvalom elseperte. Az emlékezés szála elszakad azoknál, akik hatalmon vannak. A birtokreform és minden azzal összefüggő intézkedések és rendeletek azon irányvonalnak haladnak, mikép az ember azt képzei kitűzött célnak: ki kell forgatni a magyar birtokosságot ősi birtokából, hogy ne legyen védelműl mire vetnie lábát. Az igazsággal kijáró jogot, mint kegyelemadást kezelik.

Nem! Mi nem kérünk kegyelmet, hanem igazságot, azon jogokat, melyeket a trianoni béke és a békével alkotott nemzetközi szerződések minden nemzet számára biztosítottak. Mi lojális román állampolgárok vagyunk, mint azt már gyakran kinyilvánítottuk és kívánunk lenni ezután is, ha nekünk erre a mód megadatik, de amellet hű magyarok maradunk. Ezen nincs mit csodálkozzanak, kik ferde szemmel nézik minden társadalmi mozgalmunkat. Még élő nemzet vagyunk — csak a halottak nem reagálnak a kapott sérelmekre.

Jobb lesz mindnyájuknak, kiket a sors ez ország lakóivá tett, ha minden hátsó gondolat nélkül összebékélnek és közös jóakarattal dolgoznak közös hazánk megerősítésén, melyre bizony annak nagy szüksége van.

Ezen újévi jókívánságaimat küldöm Erdély és a hozzácsatolt részek minden lakójának, nemzeti különbség nélkül.

Hasznunkra válna mindnyájunknak.

BR. P. HORVÁTH KÁLMÁN
főgondnok.

Dr. ÁRKOSY GYULA.

1857—1921.

Mult évi november 27 én ismét súlyos, szinte azt mondhatjuk, pótolhatatlan veszteség érte a magyar unitárius egyházat. Meghalt dr. Árkosy Gyula, ki míg élt, példás kötelességérzettel és lankadást nem ismerő buzgalommal állott mindazoknak az érdekeknek a szolgálatában, melyeket nemes szive, fenkölt gondolkozása és előkelő ízlése szolgálatra méltóknak talált. Mint régi unitárius család tagjától, természetes volt tőle, hogy az érdekek között elsőnek az egyházét tekintse. De épen az unitárius egyházi érdekek az általános érdekekkel való kapcsolatából folyt, hogy vallásos érzése, egyházas gondolkozása az egyházi élet keretein túl is számos feladatot jelölt ki számára. Ő mindegyiket vállalta és derekasan megtelelt valamennyinek.

Már mint egyetemi hallgató, elismerést szerzett egyéniségének. Nemes irányu törekvései, lelkiismeretes igyekezete és kitűnő módora már mint fiatal embernek széles körben biztosította a rokonszenvet és mikor Schilling Rudolf közjegyzői irodájának vezetését átvette, a kolozsvári egész jogászvilág elismerte, hogy az akkor még fiatal közjegyzői intézmény az ő működése által nyerte meg itt azt a vonzóerőt, melyre, hogy a társadalom közfelfogásának talajába mélyen ereszthesse gyökereit, nagy szüksége volt. És Árkosy Gyula azt a missziót, mit a közjegyzői intézmény népszerűsítése körül, mint közjegyző-helyettes Kolozsvárt vállalt, a lelkesedésig hevült buzgalommal öltötte be később Dicsőszentmártonban, hol, mint közjegyző 1889-ben kezdette meg működését. Ugyanitt élénk tevékenységet fejtett ki a társadalmi élet, főleg egyháza minden mozgalmában.

Mint a dicsőszentmártoni egyházközség gondnoka, aranybetűkkel írta nevét a gyülekezet évkönyveibe, melyeknek minden lapja az ő altruistikus gondolkodásáról, erős kötelességérzetéről, kipróbált gyakorlati érzékéről és jószívéről tanuskodik. És ezt a nemes szellemet hozta Kolozsvárra, midőn 1915-ben közjegyzői minőségben ide helyezték át. Amit itt, mint a kolozsvári egyházközség gondnoka, a főiskola felügyelő gondnoka és a pénzügyi bizottság elnöke egymaga kifejtett, több embernek is becsületére való munka volt. Pedig ez a munka csak egy része volt annak,

amit Árkosy Gyula a közjegyzői iroda nagy lelkiismeretességgel végzett napi teendőin túl, a társadalmi élet különböző terein kifejtett. A Vörös Kereszt Egylet tevékenységéből jóideig az ő vállaira hárult az oroszánrész, s a gazdasági élet kérdései sem kerültek el fürkésző szemeit, melyek mindég az elvégzendő munka, az enyhítést igénylő szükség, a megoldásra váró feladat után kutattak. Nem közönséges lélekre vall, hogy mindezek mellett, mint családapa is élő megtestesülése, valóságos mintaképe tudott lenni annak az *embernek*, minő az Arany János intelmét követve „mindig és minden körülményben lenni akart.”

Bizony fájdalmas volt tőle búcsút venni! A halálával ért nagy veszteség tudatát alig enyhítheti valami. Hiszen nincs egyházi életünknek olyan kérdése, melyben ne kellene sajnosan nélkülözni az ő okos szellemét, emelkedett felfogását, buzgó ügyszeretetét. És kívülünk még hány tere van a magyar társadalmi életnek, mely a miénkhez hasonló joggal ismételheti sirjánál Révai Miklósnak Virág Benedek halála hírére elhangzott felkiáltását:

„Vajh ki léphet ürről nyomodba?!“

Az Ur akaratán megnyugvó vallásos érzés adhat csak erőt az eltávoztával ért veszteség elviselésére.

V. A. dr.

AKTUÁLIS ÜGYEK.*

A bölcsészet tanítása Teológiánkon.

Egy igen fontos kérdésre szeretném intéző köreink figyelmét felhívni, mert úgy gondolom, hogy ennek helyes megoldása egyházi életünk legmagasabb megnyilvánulására, t. i. a tudomány-nak egyházi életünk keretén belül való művelésére, életbevágó fontosságú.

A magyar egyetem megszűnése nemcsak általában a magyarságra, hanem speciálisan a mi Teol. Akadémiánkra nézve is nagy veszteséget jelent. Teológiánk ifjúsága ott hallgatott filozófiai és pedagógiai előadásokat olyan emberektől, akik a felekezeti tudományosságon messze felülemelkedve, országos hírű képviselői voltak ezeknek a tudományágaknak. Ez nagyon fontos oldala volt teologusaink kiképzésének. Gyarapította ismereteiket, tágította látókörüket s egyúttal alkalmat adott arra, hogy akinek kedve és tehetsége volt, alapos kiképzést szerezzen a filozófiai ismeretek terén. Ez most — sajnos — megszűnt. Pedig most kétszeresen szüksége van a teol. ifjúságnak megfelelő filozófiai műveltségre. Megnövekedett a hallgatók száma; talán külső, talán belső okok miatt is nagyobb az érdeklődés az egyházi élet és a papi pálya iránt. De megnövekedett a teol. tanárok száma is, sőt a tanszékek további gyarapítása van tervbe véve. Különösen az utóbbi körülmény a jövőben rendkívül súlyos feladatokat ró reánk. S ha a bölcsészeti oktatás intenzívebbé tételét óhajtjuk, nem is annyira a teológiai hallgatók összességére, mint inkább a közülük kiválóbb, a tudományos kiképzésre alkalmasabb egyéniségek tehetségének helyes és alapos kifejtésére gondolunk. Szükség van tehát a bölcsészeti oktatásnak teljes egészében való fõntartására elsõsorban a jövendõ teológiai tanári nemzedék szempontjából. Igazi tudós teol. professort elképzelni alapos bölcsészeti tudás nélkül — lehetetlen. Ezt az igazságot nálunk — mi türes-tagadás, nem méltányolják kellõképen s ennek tulajdonítom, hogy a mi teologus

* A fenti címen rovatot nyitottunk olyan dolgozatok részére, amelyek személyi tekintetektõl függetlenül s teljes tárgyilagossággal tárgyalják egyházunknak aktuális ügyeit. (Szerk.)

ifjúságunkból a közelmúltban nem igen került ki olyan ember, aki különösebben igyekezett volna bölcsészeti kérdésekbe elmélyedni.

Ez már most természetesen nem azt teszi, hogy minden eologust tömjünk agyon filozófiával akár kell neki, akár nem. Ennek igazán nem volna semmi értelme. Bizonyos filozófiai ismeret, kétségtelenül, minden teologus számára szükséges. Nem azért, hogy tudja, hogy Spinoza substancijának hány attribútuma van s hogy Kant mikor született, hanem, hogy pillantson bele az emberiség szellemi életének eme legízzőbb kohójába s tanuljon meg figyelni a bölcsészet nagy kérdéseire. Aki az Istennel, a lélek halhatatlanságával stb. annyit foglalkozik, mint egy pap, annak lehetetlen legalább valamennyire nem érdeklődni a világmagyarázat végső kérdései iránt. Aki azonban valami hajlandóságot, sőt esetleg tehetséget is árul el a bölcsészeti problémák iránt, annak ennél többre van szüksége, hogy lángra lobbanjon s benne szűnyadó erő. Ezt a célt a speciális kollegiumok és a szemináriumok vannak hivatva szolgálni. Aki nemcsak „filozófiát” akar tudni, hanem — mint Kant mondá — meg akar tanulni „filozofálni”, annak lelkében kell, hogy éljenek azok a nagy problémák, melyek az emberi gondolkodást kezdettől fogva mozgatták. Sőt még elméleti szempontból is feltétlenül merjük állítani, hogy a filozófiai elmélyedés minden vérbeli teologusnak „előfeltétele”. A bölcsészet az örökös szkepsis, az örökös belső nyugtalanság s mondjuk, a reménytelenség tudománya. Problémái sohasem jutnak lezárt és befejezett eredményekhez, hanem örökkévalók s ez adja meg minden más tudomány problémái mellett különös és az emberi lelket örökösen izgalomban tartó jellegüket. Ez az örökös, emésztő kétely, a tudás nehézségeinek örökös nyomása hajtják az emberi szellemet a magasabb kultúra és haladás irányában. A legtöbb ilyen filozófiai töprengés, a tudomány történetének tanúsága szerint, az Istenbe vetett hitben nyugodott meg és ott állapotodott meg. Hogy azonban valaki az Istenben való hitnek lehető világos és „*öntudatos*” formájához eljuthasson, ahhoz előzőleg bölcsésznek kellett lennie. Filozofia nélkül tehát nincs haladás, nincs kultúra, de nincsen Istennek igaz, öntudatos megismerése sem.

Nekünk unitáriusoknak, akik szeretjük hangoztatni, hogy a mi hitünk racionális (ami ugyan nézetem szerint nem jó kifejezés) s akik dogmailag kétségtelenül a keresztény világfelfogás egy tisztultabb formáját vagyunk szerencsések a magunkénak vallani, kétszeresen szükségünk van a fennebb említett tudományos előképzettségre, mert nagyon könnyen akadhat, aki nem fogja oly könnyen elhínni, hogy mi okosabbak vagyunk másoknál. Nos hát meg kell mutatni alapos tudással és keresztényi türelemmel.

Mindezek után sajnálattal kell látnunk, hogy a teol. reform kérdésénél a bölcsészeti oktatás még szóba sem igen jött, aminek mentségére kétségtelenül fel lehet hozni azt, hogy eddig nem

kellott erről külön is gondoskodni. Most azonban más a helyzet. Nem ismerem valamennyi tervezetet, melyek a teol. reformjára vonatkoznak, de annyit megjegyeztem, hogy ezelőtt pár évvel a főtanácson nagyon sokszor hallottam emlegetni a sociológiát, mint azt a varázsvesszőt, amelynek suhintására a sánták járnak, a vakok látnak s a teologusok okosabbakká lesznek. Ez a fogalom valóságos misztikum volt abban az időben nálunk. Nem bocsátkozom sociológiai fejtegetésekbe, legyen szabad azonban a következőket megjegyezniem.

A sociologia, mint azt már Comte Ágoston nagyon okosan megmondotta, a tudományok hierarchiájában legfelül áll. Mit teszen ez más szóval? Azt, hogy sok mindent kell előbb megtanulni s azután jön a sociologia. A filozófiai kiképzés nem a sociológiával kezdődik, hanem legfennebb avval, végződhetik (már t. i. ha helyesen értelmezzük a „sociológiát“). Önkényesen kiragadni ezt a filozófiai disciplinák közül s nagytóval mutatni be a tisztelt hallgatóság előtt — egy kis szenifényvesztés-féle, — amit meg lehet tenni egy szocialista kongresszuson, de nem egy teol. Akademián. A sociologia még nagyon fiatal tudomány. Határai, tárgya még nem tiszták és nem világosak. Még az elnevezés sem megállapodott. Sok értékes anyag van benne felhalmozva, de ezek tudományos és rendszerbeli értéke még nincs tisztázva. Ha azt akarjuk, hogy az ifjúság mégis komoly és instruktív sociológiai oktatásban részesüljön, ezt nagy megfontolással és körültekintéssel csak az végezheti, aki valóban tudja, hogy miről van szó, de ezt is csak akkor, ha az ifjúság elméleti előkészítése és érettsége megvan ehhez. Máskülönb valóságos méreg, mákony, mely a modernség és nélkülözhetetlenség látszata alatt egy csomó elmélettel terheli meg az ifjúság fantáziáját, olyan elmélettel, amelynek tudományos értéke még nem állotta ki a kritikát a tudomány ítélőszéke előtt. Már pedig az ifjúságnak általában s a teologusnak tán még inkább, nagy hajlama van arra, hogy egy új világ profétáját lássa magában. A fantáziának e sokszor beteges túltengéseit nem szabad divatos jelszavak és mindent üdvöztőnek feltűntetni akaró elméletek beadásával táplálni, hanem kellő pedagógiai tapintattal a komoly tudományos munkásság felé terelni. Erre pedig a bölcsészeti világnézet-adás van hivatva. Azt hiszem, hogy sok ifjúember elkallódott a tudományra s egyházára nézve is csupán azért mert nem volt, aki megmondja neki, hogy a tudományos műveltség Spencernél és Nietzschénél nem kezdődik, hanem inkább betetőződik.

Evvel kapcsolatban nem tartanám fölöslegesnek, hogy jövőre azok részére, akik teol. tanári katedrára aspirálnak, tegyük ha nem is kötelezővé, de legalább ajánlatossá a doktoratus megszerzését, amennyiben t. i. technikailag megvalósítható. Nem a doktori címért, hanem azért, hogy a jelölt 24—25 éves korában egy kinyomtatott és a kritika rostáján keresztül ment értekezéssel

tegyen tanúságot tudományos érettségének fokáról. Ez mégis egy elég komoly gradus, ha az illető is kellő komolysággal fog hozzá. Itt természetesen nemcsak a bölcsészet, hanem más tárgyak is jöhetnek az illető egyéni hajlamai szerint.

Az a reform tehát, amely olyan ötletekkel áll elő, mint a sociologia tanítása, csak laikus kísérletezés. Reformtervezet az, amelyet az egységes, átfogó gondolat szült meg, amelynek van elméletileg igazolható és pedagógiaileg helyesíthető alapgondolata. Ebben a tekintetben egy teol. Akadémia tudományos szellemét elsősorban azok a disciplinák határozzák meg, melyek a világnézet kialakításában adják meg a szükséges alapokat. Ilyen a bölcsélet és a rendszeres teológia s ennek keretén belül a hittan és a vallásbölcsélet. Másodsorban jön tekintetbe a dogmai meghatározottság, melyet főleg az újszövetségi exegesis van hivatva kidomborítani. S azután ott vannak a történelmi és a gyakorlati tárgyak. Maga a bölcsészet főleg azért kérhet helyet magának a vezető disciplinák között, mert a bölcsészet tulajdonképpen egy neme az egységesítésnek, minthogy a filozofus „áttekintését vágyja az egésznek“.

Csak vázlatosan kívánok rámutatni arra, hogy mely filozófiai disciplinák hallgatása volna szükséges az Akadémia hallgatói számára. Mindenkire kötelező volna: A filoz. története (3—3 heti óra 2 fél-éven át); Bevezetés a filozófiába (3 óra 1 félévben); Lélektan; Logika; Sociologia és Történetbölcsélet. Csak azok számára, akik különösen is érdeklődnek bölcsészeti kérdések iránt (tehát önként jelentkezőknek) szükséges volna: Bevezetés a metafizikába, Ismeretelmélet, Értékelmélet, Aesthetika; ezenkívül seminariumi forrás olvasások és ugyanott speciális kérdések feldolgozása. Mindezeknél természetesen tekintettel kellene lenni a tudomány legújabb jelenségeire is.

Az egységes tudományos unitárius szellem megteremtését azonban nemcsak a Teológiától, hanem a U. I. T.-tól is várjuk és reméljük.

Az unitárius lelkek egyesítése csak akkor lesz igazán lehetséges, ha a szellemi egység teoretice is megizmosodik és kidomborodik. E cél elérésére szükséges a tudományos szellem felébresztése. Ebből a szempontból most csak egy pár dologra hívom fel az U. I. T. vezetősége figyelmét, ami különben nem újdonság. Különös súlyt kell helyezni arra, hogy a pályatételek olyanok legyenek, melyek a fő célnak szolgálatában állanak. Ugyancsak vigyázni kell a bírálatok nivójára és főként céltudatosságára. Minálunk is eljött már az ideje annak, hogy helyes és egészséges kritika fejlődjék ki s hogy legyen egy kis szellemi „konkurrencia.“ Ezt meg kell teremteni, de nem úgy, hogy valaki hivatalból kritizáljon eleveneket és holtakat, hanem legyen az a kritika a legarravalóbbak objektív ítélete (minél többeké).

Tárgyamtól kissé elkalandoztam. Maga a tárgy vitte tollamat. Megjegyzéseim rég táplált érzéseket és gondolatokat juttatnak kifejezésre — a közügy érdekében, Kérem, hogy olvassák olyan jó akaratral, mint ahogy megírtam.*

DR. VARGA BÉLA.

* T. munkatársunknak dolgozatára — anélkül, hogy a szabad discussiót ezzel bárminő irányban befolyásolni kívánnók — legyen szabad annyit megjegyeznünk, hogy azzal mindenben egyet értünk egy passusnak kivételével. Ez a filozófiai disciplinának az egyház hittani álláspontját ismeretű tudományok fölé helyezése. Mindaddig, amíg az egyház mint testület fennáll, szükséges, hogy annak papjai inkább hithű, mint egyénileg szabadon gondolkozó lelkipásztorok legyenek. Az egyénekenként tetszésszerű filozofálás nem szabad, hogy tultengjen az egyház mindenkori hivatalos felfogásának és hitének kárára, — mert különben veszélyben fog forogni az egyház maga. Jól értsük meg, hogy a filozófiai disciplinának e mérlegelése a lelkésznevelessel kapcsolatban történik, nem pedig egyetemes tudományos szempontból. A kételkedés alapvető fontosságának — ami minden filozofálásnak kezdete — az ifjú lelkekbe való belenevelésével lehet jó tudósokat nevelni, azonban hithű, egyházának történetileg kialakult hitéért minden körülmények között tántoríthatatlanul helytálló papokat aligha. Már pedig — s a Teol. Akadémia reformjánál a kérdés csak ebben a formában kerülhet mérlegelés alá: — *egyházunknak* első-sorban hithű papokra van szüksége; *ennél a kérdésnél* (és csakis itt!) minden egyéb szempont csak másodrendű. (Szerk.)

KÜLFÖLDI SZEMLE.

„*The Inquirer*“ és „*The Christian Life*“ alapján.

A „*Christian life*“ nov. 5. számában egy kis hírt közöl arról, hogy a fegyverszünet évfordulója alkalmából d. e. 11 órakor lövéssel fogják jelezni, amikor a Szt. Pál templomának nagy hangja megkondúl elütendő a 11-et, hogy a két perces csend megkezdődik. — Úgy látszik, általános két percig tartó csöndet rendeltek el Angliában a háború végét jelző fegyverszünet létesülése emlékére (Nov. 11).

Az „*Inquirer*“ a nov. 12. számában az evangelium terjesztése (Keresztény Magvetés) címen kifejezetten hangsúlyozza, hogy a népek és nemzetek lelkébe az evangeliumot kell beleültetni, mert a békeesség a jó embernek ismertető jele. Végeredményben az angol fiatalság sem azért harcolt, hogy most két perces csönddel tiszteljék meg halála után, hanem sokkal inkább azért küzd az ember, hogy a gyakorlatban valósítsák meg a békét a jóakarató emberekkel szemben. (V. ö. Luk. 2¹⁴). Vissza tehát Jézushoz!

Az említett „*Inquirer*“-nek 619—624 lapjain közölve van, hogy az angol unitárius társaságok a Brit és Külföldi Unitárius Szövetséggel együtt az idén őszi nagy gyűlésüket Bristolban tartották meg igen nagy érdeklődés mellett. Hosszasan tárgyaltak a vasárnapi iskolákról sok érdekes kérdés foglalkoztatta a megjelenteket, mely kérdések mindenike arra irányult, hogy a gyakorlatban hogyan lehetne még bensőségebb vallásos életet teremteni.

Mr. W. R. Barclay hosszasan és érdekesen szól a kérdéshez, hogy hogyan lehetne templomainknak a hívekre való vallásos befolyását növelni s úgy találja, hogy a jézusi Istenország tényét az egyéni élet igazi kifejtése segítségével valósíthatjuk meg. Az egyént szabad fejlődésében oda kell vezetni, hogy a vallásban lássa élete egyik alapját. Mintha Orbán Lajos hívna fel mindannyiunkat az 1921. évi általános lelkészkeri közgyűlésen a prófétai lélekkel való hivatásszerű munkára az Unitarizmus érdekében, úgy szól Mr. Barclay, midőn meggyőződéssel vallja, hogy a szabad szellem jegyében született és működő egyházak templomaiból lelkés férfiakat és nőket kell kiküldeni a nagy világba akik hivatásuk szent tudatában a fejleszthető embereket közelebb vezessék Istenükhöz és saját magukhoz ama szent pillanatok gyakorlásában, mikor a

templomban is ünnepélyesen testvéreikkel együtt átélük istenfiúságukat s nemesülnek a gyakorlatilag megélt vallás által.

Templomaink benépesítéséről nekünk is kell gondoskodnunk épen népünk érdekében!

A szabad kereszténység terjedése mellett igen ékesen beszél a „Christian Life“-nek egy pár sora, ahol ez áll: a jelen olasz népszámlálás alkalmával 125.000 (egyszázhuszonöt ezer) ember vallotta magát protestánsnak, míg 1901-ben csak 62.000 (hatvan-két ezer) prot. volt ott.

Tán csak nem hasonló esettől való féltében haragszik Dr. Weston, Zanzibar püspöke, hogy a manchesteri püspök szabad keresztény egyházhoz tartozó prédikátorokat hívott meg az adventi napokra anglikán templomokba prédikálni? (U. o.).

Az említett bristoli őszi gyűlések alkalmával a Britt és Külföldi Unitárius Szövetségnek tanácsulése is volt Mr. C. Sydney Jones elnöklete mellett, hol a végrehajtó bizottság jelentését Dr. Mellone titkár adta elő, ki a nagyhírű, nagytehetségű és jóbarát Mr. Copeland Bowiet követte tisztében.

Mr. Copeland Bowie — Istennek hála — teljesen egészségesen tért vissza Londonba s így ezután is bebizonyíthatja irántunk való igazi jóakarátát. A jelentésből örömmel olvassuk, hogy egy Mr. I. Cyril Flower nevű fiatal ember lesz a Cambridgei első unitárius pap, mely állást most szervezték s beállíthatását az tette lehetővé, hogy egy „jószívű adakozó“ 5000 fontot tett le e célra. A Szövetség is ad s a hívek is adnak s így alakul az angol unitárius egyházközség. Nálunk is ha áldozunk, sok minden sikerülni fog.

Van ebben a jelentésben még sok mindenről szó s a többek között az erdélyi unitáriusokról is. Mi a legnagyobb hálával és szeretettel (gratitude and love) gondolunk azokra, akik látván az erdélyi unitarizmusban, a magyar unitarizmusban az igazi értéket, megbecsülik azt és nehéz időkben el nem feledkeznek arról. Sub pondere crescit palma!

Irodalmi termékeket, könyveket adott ki a Társulat s ezáltal lehetővé tette lelki termékeknek más lelkekbe való átvitelét. Ezt kell tennie az U. Ir. Társaságnak is az unitáriusság és mindazok segítsége folytán, akik az emberi valláserkölcsei haladás hívei, hogy majd a jövő évi beszámoló alkalmával örömmel írassuk angol testvéreinknek, mi is a juttunk ki szabad szellemű műveket, irodalmi termékeket.

Igy lesz az élet emberi és a szeretet kölcsönös s a kölcsönös szeretet ébresztgetésére sikert kívánunk azoknak, akik azon fáradoznak, hogyha nem is olyan nagy kaliberűt, mint a párisi és berlini volt, de valamilyen nemzetközi vallásos konferenciát tartassanak valamelyik semleges államban, hogy a szeretet megint megkezdhesse békés becsületes és igaz munkáját az Istenországa építése érdekében.

Angol testvéreink különben nem mulasztották el, hogy szerencsekívánataikat elküldjék a washingtoni konferenciához s igaz örömüknek adtak kifejezést azért, hogy a békének olyan hatalmas unitárius barátai vannak, mint amilyenek a volt amerikai elnök Taft és Dr. Paul Rever Trothingham.

New-Jorkban az unitárius és más liberális egyházak együtt egy fővárosi Konferenciát hoztak létre s ezen együttműködéstől az angolok is sokat várnak abban a tekintetben, hogy az egyház ilyen fontos helyen nemzeti sikert érhet el.

Foch marsal, amidőn 125 protestáns egyházi kiküldött New-Yorkban üdvözölte őt, megköszönte, hogy 5 millió frankkal járultak hozzá az elpusztított francia területek fölépítéséhez s emlékül a rheimsi elpusztított protestáns templomnak egy megrongált bibliáját adta át, mondván: „Ártatlan és jó könyv; de nem az egyetlen jó és ártatlan áldozat, ami szenvedett Rheims szerencsétlen városában.”

Az Anglikán Egyház különösen két dolgot köt irányítóinak lelkére: a szociális és ipari kérdést.

Egyik angol, ki orosz fogoly volt, könyvet adott ki s a többek közt ezeket mondja abban: Angliában drágább lett a posta, de Oroszországban az ingyen dolog. A különbség az, hogy Angliában mindenki megkapja levelét, Oroszországban nagyon kevesen. Angliában drágább lett a vasút, Oroszországban ingyenes. Angliában pontosan lehet utazni, Oroszországban nem járnak a vonatok.

DR. KISS ELEK.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG PÁLYA- TÉTELEI 1922-RE.

1. Népies templomi imák a hét napjaira (reggelre és estére.)
2. A vallás és erkölcs viszonya unitárius nézőpontból.
3. Hogyan lehetne népünk lelki fejlesztését állandóan kezünkben tartani.
4. Az unitárius egyházalkotmány szervezetének történeti fejlődése (adatgyűjtés az alkotmányszervezeti reformokhoz.).
5. Egyházi beszéd irandó Márk 12, 30—31 alapján.
6. Unitárius templomi közének énekhangra és orgonakíséretre hangjegyzelve (szabadon megválasztható szövegre.).
7. Szavalásra alkalmas unitárius tárgyú költemény.

A nyertes pályaművek 100—100 leu jutalomban részesülnek.
A pályaművek 1922. június 30-ig küldendők a főtítkárhoz.
A pályaművek idegen kézzel irandók és jelígs levéllel látandók el.

A pályadíjak az 1922. évi közgyűlésen adatnak ki.
Kolozsvár, 1922. január 1.

Ferencz József,
elnök.

Dr. Ferenczy Géza,
igazgató.

Dr. Borbély István,
főtítkár.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Egy természettörvény és az emberiség jövője. Irta: Cs. Lázár László. Budapest 1919. 59. old.

Az „Ok és Okozat“ természeti törvényét világosítja meg gy: korlati példákkal s bizonyítani igyekszik ennek az erkölcsi világban való föltétlen érvényességét. Ez öröktörvény felismerésétől s a hozzá való alkalmazkodástól várja az emberiség szebb és boldogabb jövőjét.

Erős hibából s az emberiség szeretetéből fakadó sorok. De azt hisszük, hogy az emberiség bonyolult erkölcsi és szellemi világát nem lehet egyetlen természeti törvény alapján megérteni, kimagyarázni.

V. A.

Az örökélet. Irta: K. Sz. Miklósi Nagy József. 1921. M. Vásárhely. 44. oldal.

A föld, az ember, a lélek, a szellem, a gondolat lényege és keletkezése minden időben foglalkoztatta a gondolkozó embereket. E nagy kérdések megfejtésére a világ legkiválóbb elméi tettek már kísérletet anélkül, hogy egyik, vagy másik az utolsó szót kimondhatta volna. Ilyen kísérlet a kezünk alatt levő fűzet, amelynek írója mélyen szántó elme s a maga nézeteit tudományos formában igyekszik megokolni s nem az ő hibája, hogy ezen törekvései közben a fantázia birodalmába téved. Nem fogadja el a világok keletkezésére eddig megállapított elméleteket, hanem kiindulva abból az alaptételből, hogy holt anyag csak élőkből származhatik, megállapítja, hogy a világegyetem magva az örökélet, amely egy tökéletes organizmus. Ennek alkotó része a föld és az égitestek, amelyek szintén élő szervezetek. S mint a sejt a testnek, olyan része az ember a földnek. A szellem az anyagtól független élet s ha ez a szellem egy az egész világgal függő viszonyban levő testben lakozik, akkor lélek a neve, s éppen azért, mert az anyagmentes szellemnek egy része halhatatlan, lelke van minden élőlénynek. A lelki képességek attól függnék, hogy mennyit tud az élő egyén a tökéletes szellemből magába ölelni.

„A gondolat nem egyéb, mint az agyvelőt érintő hatások érzése“, amelynek ellenhatása az akarat. Honnan származnak tehát a gondola'ok? Erre a kérdésre ez a felelet: „A gondolatok a világegyetem életének mozzanatai, melyek berezognék az agyvelőbe, mint a fénysúgár a szembe, a hanghullám a fülbe, az illat az orrba“. Így tehát „minden tevést a világegyetem szelleme irányít“.

Ez a világszellem s ennek az emberre való hatása nagyon fantasztikus föltevés. Különben is a dolgozatban a materializmus és a spiritualizmus elvei egymással összevegyítve vannak s így bár a fölvetett nagy kérdések megfejtésére egy jó akaratú kísérletet látunk benne, de éppen nagyon egyéni volta miatt a tárgyilagosságot megfejtéseket nélkülözzük benne.

V. A.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az „Unitárius Szószék“. Alig hiszem, hogy volna valaki lelkészeink között, aki az unitárius ígehirdetésnek ezt a tükröt fölöslegesnek itélné. A benne megjelenő dolgozatok ellen egy és más tekintetben lehet kifogásunk, de maga a vállalat olyan szerepet tölt be egyházi életünkben, amelyet nagy lelki kár nélkül nem nélkülözhetnénk. Különösen a jelen viszonyok között, amikor — mondhatni — teljesen magunkra vagyunk utalva, föltétlenül ragaszkodnunk kell az ilyen organumhoz, amelynek segítségével gondolatainkat kicserélhetjük, lelki tárházunkat gazdagíthatjuk s ez által az unitárius szószék nivóját emelhetjük. Az új idők, új feladatokat adnak föl nekünk, amelyeket egyenkint alig oldhatunk meg. Szükségünk van egy közös kapcsolatra, amely egyesítse erőnket s egy útmutatóra, amely vezesse lépteinket.

A saját magunk munkáját becsüljük meg, amikor az „Unitárius Szószék“ támogatjuk s fennmaradását áldozatok árán is biztosítjuk. Azonban a szerkesztéssel megbízott *Úrmösi József* kimutatása szerint 31 lelkészünk és 19 egyházközségünk még ma sem érzi, vagy ha érzi is, de valamely okból nem gyakorolja ezt a kötelességet. E miatt válságba jutott a lelkészörnek a folyóirata. Szeretem hinni, hogy itt nem szándékos mulasztásról, hanem csak feledékenységről van szó. Azért kérem a hátralékos lelkészeket és egyházközségeket, hogy az új év alkalmából gondoljanak az „Unitárius Szószék“-re s teljesítsék iránta kötelességeiket, mert ellenkező esetben kénytelenek volnánk a lapot beszüntetni.

Kolozsvár, 1922. január hó.

Vári Albert

lelkészkerületi elnök.

Újabb egyházi alakulatok. A trianoni békeszerződés az országhatárokat megváltoztatta. Ennek következtében az egyházak ősi szervezetében is bizonyos változásoknak kellett bekövetkezni az egyházi közigazgatás könnyebb és sikeresebb lebonyolítása céljából.

A legnagyobb változás a *ref. egyházban* mutatkozik. Itt t. i. a tiszántúli egyházkerületről lekapcsolódtak a bánai, a nagyszalontai, a bihari, érmelléki, szatmári és máramarosí egyházmegyék, mintegy 200 000 lélekszámmal. Ezek egyideig az erdélyi egyházkerülethez

csatlakoztak közigazgatásilag. Azonban ez részben a földrajzi fekvés, részben a hívek nagy száma miatt nem bírta meg ezt a nagy gyarapodást. Ez a körülmény arra indította a tiszántúli egyházkerületől elszakadt híveket, hogy Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület címen új egyházkerületet alakítsanak. Az alakulás meg is történt s nagy szótöbbséggel Sulyok István nagyváradi esperes lelkészt püspöknek választották. Ujabb értesülés szerint a püspök-választás megerősítése elé a kormány formai okokból nehézséget gördített. Azonban reméljük, hogy a félreértések hamarosan elenyésznek s 200.000 hívő lélek lelki szabadságát és valóságos gondozását nem tartóztatják fel a betűhez való túlzott ragaszkodás miatt.

Az ág. hitv. evangélikus egyházban is változást eredményezett az ország politikai átalakulása. 1921. július 6-án a magyar és más nyelvű ág. hitv. evangélikusok önállóan szervezkedtek s a szász egyház mellett megalkották „A romániai zsinat-presbyteri magyar és másnyelvű ág. hitv. ev. összegyháza”. Erről az alakulásról meleg hangú testvéri szóban értesítették E. K. Tanácsunkat, amely hasonló megleghangú átirattal válaszolt az ujonnan alakult testvéregyháznak.

Az Unitárius egyháznak is egyelőre megszakadt a Duna-Tiszamenti egyházkörrel való összeköttetése. Azonban az unitárius egyház tántoríthatatlanul ragaszkodik régi egységéhez. Annál is inkább, mert a magyarországi unitáriusok száma elenyészően csekély ahhoz, hogy ott önálló szervezkedésről lehetne szó. Különben is nekünk már a XVI. századból szomorú tapasztalataink vannak, az erdélyi egyháztól elszakadt hívek sorsát illetőleg. Reméljük, hogy ez a kérdés az egyház és állam közti viszony végleges rendezésekor megnyugtató megoldást talál.

Iskoláink. Egyházunk a kolozsvári és székelykeresztúri főgimnáziumok mellé a régi hagyományokra és a jelen viszonyok által teremtett szükségszerű helyzetre tekintettel újból beállította a tordai főgimnáziumot. Ez intézethez 300 éves hagyományaink alapján föltétlenül jogunk van s miután itt a magyar tannyelvű állami iskola megszűnt, a helybeli és aranyosszéki tanuló ifjúság érdekében nélkülözhetetlen is. Reméljük, hogy ezt az állam is befogja látni s a fenntartásához szükséges állami támogatásról gondoskodni fog.

Az elemi iskolákra vonatkozó régebbi szerződések, melyeket a magyar állammal kötött egyházunk, az imperium átvételével megszűntek. Egyházunk ősi törvényekben gyökerező iskola fenntartó jogánál fogva minden egyházközségében felekezeti elemi iskolát igyekezett beállítani. Azonban ez a törekvése a hatóságok ellenállása miatt sok helyen nem sikerült. De így is felekezeti elemi iskoláink száma tetemesen gyarapodott. Az egyház tovább is elszántan küzd a felekezeti iskolákért. Különben e tekintetben velünk egy uton vannak nem csupán a többi magyar, hanem a román

egyházak is. Így remélhetjük e kérdésnek is kedvező és megnyugtató megoldását.

Felolvasó délutánok Kolozsvárt. Az U. I. T. és a D. F. E. Kolozsvárt az unitárius kollegium disztermében a tél folyamán vasárnap délután felolvasásokat rendez. Eddig felolvastak: dr. Boros György, Vári Albert, Gálfi Lőrinc, dr. Kiss Elek és Kelemen Lajos. Minden alkalommal egy egy ének, szavalat, vagy zeneszám gyönyörködtette a szép számban összegyűlt hallgatóságot. Az ének és zeneszámok egybeállításánál Útő Lajos tanító fejt ki elismerésre méltó buzgóságot.

XV. Benedek. A kath. egyház látható feje, a Vatikán önkéntes száműzöttje, XV. Benedek pápa január 22-én 68 éves korában, tüdőgyulladás következtében meghalt. A világháború első fellobbanásakor foglalta el trónját. Azt a trónt, amelyről hajdan elődei a világot kormányozták, amelyről koronákat osztogattak, háborukat szítottak és békét csináltak. Azt a trónt, amelyen ülve VII. Gergely, III. Incze, sőt közelebbről IX. Pius pápa is fogadhatta a világ hódolatát. A háború romboló szenvedélyei között is megőrizte fényes állásának nyugodt méltóságát. Amikor a fékevesztett világ téves irányban haladt, ő akkor sem feledkezett meg magasztos hivatásáról. A sötétségben világosságot igyekezett gyújtani s a magáról megfeledkezett emberiség elébe a Jézus evangéliumát tartotta. Ebben domborodik ki egyéniségének igazi nagysága.

Azonban a szent Péter trónjának többé nincsen meg a régi parancsoló tekintélye. Pusztában kiáltó szóként hangzott el nemes lelkű urának békességet hirdető szózata. És folyt tovább az embervér és pusztított a gyilkos szenvedély. Ő tehetetlenül nézte a lelketlen testvérharcot. Mindegy. Ha a fénylő és nagymúltú trón nem is tudott erőt és nyomatékot adni szavának, de ő maga emelte annak a trónnak fényét és tekintélyét.

Hirdetés. Dr. Tóth György v. táblabíró egyházi tanácsos „Az unitárius egyház törvényeinek gyűjteménye” c. munkájának III. kötetét február hó első felében jelenti meg. (A II. kötet később fog jönni.) Ara 45 leu. Előfizetések szerző címére küldendők (Kolozsvár, Unitárius Kollégium).

SZERKESZTŐI ÜZENET.

Felhívás a lelkészekhez. Postal költségek megkímélése szempon jából kéri a K. M. szerkesztősége a lelkészeket, hogy egy levelező lapon sziveskedjenek értesíteni arról, miszerint beleegyeznek abba, hogy előfizetési díjakat, esetleg az egyházközségét is, a kongruából évenként, félévenként, vagy negyedévenként levonhassuk. Minden előfizetést nyilvánosan fogunk nyugtázni.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG VÁLASZT-
MÁNYI TAGJAINAK NÉVSORA 1922. ÉVBEN.

Benczédi Pál (Homoródújfalu).
Ifj. Biás István (Marosvásárhely).
Dr. Borbély Ferenc (Aranyosgerend).
Bölöni Vilmos (Székelyudvarhely).
Csifó Salamon (Kolozsvár).
Dr. Gál Kelemen (Kolozsvár).
Gálfi Lőrinc (Kolozsvár).
Dr. Gelei József (Kolozsvár).
Gvidó Béla (Dicsőszentmárton).
Józan Miklós (Budapest).
Kelemen Lajos (Kolozsvár).
Keresztesi Dénes (Szentgerice).
Dr. Kiss Ernő (Kolozsvár).
Kovács Lajos (Brassó).
Kádár József (Dés).
Lőrinczi István (Székelykeresztur).
Lőji Ödön (Bölön).
S. Nagy László (Kolozsvár).
Orbán Lajos (Ujszékely).
Gyallay-Pap Domokos (Kolozsvár).
Pálffi Ákos (Homoródszentpál).
Pálffi Márton (Kolozsvár).
Régeni Áron (Árkos).
Szentmártoni Kálmán (Székelykeresztur).
Dr. Szolga Ferenc (Székelykeresztur).
Ürmösi József (Homoródszentpál).
Ürmösi Károlyné (Kolozsvár).
Ifj. Útő Lajos (Küküllődombó).
Dr. Varga Béla (Kolozsvár).
Zoltán Sándor (Homoródszentmárton).

Tiszteleti tagok: Br. Petrichevich Horváth Kálmán, Per-
czelné Kozma Flóra és Péterfi Dénes.